

ARBEIDSMIGRANTEN IN ZUID-HOLLAND: ONTWIKKELING IN AANTAL EN HERKOMSTLANDEN

Eindrapport

Paul de Hek

Yvonne Prince

Arie-Jan van der Toorn

Rotterdam, 9 oktober 2020

COLOFON

DIT IS EEN UITGAVE VAN

SEOR BV

© SEOR BV / ROTTERDAM

Niets van deze uitgave mag op welke wijze dan ook worden veeelvoudigd zonder de voorafgaande toestemming van de uitgever en andere auteursrechthebbenden. SEOR is niet aansprakelijk voor gegevens die door derden werden verstrekt.

ARBEIDSMIGRANTEN IN ZUID-HOLLAND

EINDRAPPORT

CONTACTPERSOON

Naam	Paul de Hek
Adres	Marconistraat 16
Telefoon	+31 (0)6 420 57 423
Email	dehek@seor.eur.nl

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	3
1.1	Achtergrond van het onderzoek	3
1.2	Onderzoeksvraag	3
1.3	Afbakening	4
1.4	Leeswijzer van de rapportage	5
2	DETERMINANTEN VAN ARBEIDSMIGRATIE	7
2.1	Theorie arbeidsmigratie	7
2.2	Push- en pullfactoren	8
2.3	Eerdere prognose-methoden arbeidsmigratie	11
3	ARBEIDSMIGRATIE IN NEDERLAND EN ZUID-HOLLAND	13
3.1	Arbeidsmigranten in Nederland	13
3.2	Arbeidsmigranten in Zuid-Holland	16
3.3	Mogelijke impact van de uitbraak van COVID-19 op arbeidsmigranten in Zuid-Holland	17
4	ONTWIKKELING VAN ARBEIDSMIGRATIE IN ZUID-HOLLAND	21
4.1	Beschikbare data	21
4.2	Aantallen en kenmerken arbeidsmigranten	23
4.3	Beelden uit interviews	28
5	VOORSPELLINGEN VAN ARBEIDSMIGRATIE	35
5.1	Inzichten over de ontwikkeling uit de interviews	35
5.2	Prognoses	37
6	SAMENVATTING EN CONCLUSIES	43
	BIJLAGE I: GEÏNTERVIEWDE ORGANISATIES	47
	BIJLAGE II: MODELUITKOMSTEN	49
	LITERATUURLIJST	54

1 INLEIDING

1.1 ACHTERGROND VAN HET ONDERZOEK

In een brief van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland over de actualisering van de regionale woonvisie en het woningbouwprogramma 2017 wordt aangegeven dat verwacht wordt dat de aanwezigheid van arbeidsmigranten in de provincie Zuid-Holland blijvend is, en dat er sprake is van een toenemend aantal arbeidsmigranten dat meerdere jaren in ons land zal wonen (zo niet voor altijd in ons land zal blijven wonen). Daarmee zal ook de vraag naar kortdurende huisvesting van arbeidsmigranten toenemen. Er werd toen geschat dat de woningbehoefte van tijdelijke arbeidsmigranten in 2017 tussen de 14.850-18.300 plaatsen lag.

In juli 2019 heeft Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland een Programma Huisvesting Arbeidsmigranten gepubliceerd. Daarin staat aangegeven dat sectoren zoals de tuinbouw en logistiek (mede door internetverkopen groeit deze sector) niet zonder arbeidsmigranten kunnen, en dat ook andere sectoren steeds meer afhankelijk worden van de inzet van arbeidsmigranten. Een deel van deze arbeidsmigranten verblijft hier tijdelijk waardoor zij behoefte hebben aan een ander soort huisvesting dan reguliere inwoners. Voor arbeidsmigranten die hier maximaal drie jaar werken dient snel goedkope huisvesting beschikbaar te zijn. Mede door de spanning op de woningmarkt is de provincie samen met diverse andere partijen gestart met een Programma Huisvesting Arbeidsmigranten. Binnen dit programma worden een aantal experimenten en onderzoeken uitgevoerd om zodoende te komen tot kennisdeling en -opbouw, en een integrale aanpak voor nieuwe huisvestingsmogelijkheden voor arbeidsmigranten. Het onderhavige onderzoek maakt hier onderdeel van uit.

De provincie Zuid-Holland heeft aangegeven behoefte te hebben aan een onderzoek dat hen in staat stelt om beleid te ontwikkelen voor de toekomstige flexibele huisvesting van de groep arbeidsmigranten die tijdelijk in Zuid-Holland verblijft. Het lijkt erop dat het aantal arbeidsmigranten de komende jaren verder toe zal nemen, maar dat dient via nader onderzoek vastgesteld te worden, evenals de samenstelling van de groep migranten. De provincie Zuid-Holland ontvangt graag inzicht in de omvang en de kenmerken van de groep migranten die tijdelijke huisvesting behoeven. Dit onderzoek geeft gehoor aan deze informatiebehoefte van de provincie Zuid-Holland.

1.2 ONDERZOEKSVRAAG

De centrale probleemstelling is als volgt geformuleerd:

Hoeveel arbeidsmigranten, die tijdelijk in Zuid-Holland wonen en werken, kunnen de komende jaren globaal worden verwacht en wat zijn hun sociale kenmerken in verband met huisvesting?

Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden, zijn de volgende deelvragen relevant:

1. Door welke ontwikkelingen in Zuid-Holland en in landen van herkomst wordt de tijdelijke vestiging van arbeidsmigranten in Zuid-Holland beïnvloed, en op welke wijze?
2. Hoeveel arbeidsmigranten zullen naar verwachting globaal de komende jaren in Zuid-Holland tijdelijk komen wonen en werken, en wat zijn hun sociale kenmerken in verband met huisvesting?

1.3 AFBAKENING

Grens voor tijdelijke arbeidsmigranten gezet op 8 jaar

Het onderzoek heeft betrekking op economische arbeidsmigranten die werkzaam zijn in laag betaalde, en moeilijk of niet-ervulbare functies, die maximaal 8 jaar in Zuid-Holland verblijven. Het betreft dus geen kenniswerkers of expats.

Voor ingezetenen arbeidsmigranten is de maximale verblijfsduur vastgesteld op basis van data-analyse, gegevens over de verblijfsduur in een studie van SEO (Heyma, Bisschop en Biesenbeek, 2018)¹, en overleg met de provincie Zuid-Holland waarbij rekening is gehouden met het gebruiksdoel aangaande het beleid gericht op de huisvesting van arbeidsmigranten. Tevens is deze afbakening afgestemd met onderzoeksbureau PBLQ, dat tegelijkertijd een ander onderzoek uitvoert met betrekking tot arbeidsmigratie in Zuid-Holland.²

In een data-analyse is nagegaan hoeveel arbeidsmigranten uit welke herkomstlanden het hanteren van een maximale verblijfsduur van 3, 5 of 8 jaar opleverde; bij 3 en 5 jaar bleek een groot relevant deel van de arbeidsmigranten buiten beschouwing te blijven. Voorts geeft figuur 2.1 in het genoemde SEO-onderzoek aan dat de verblijfsduur van migranten uit Midden- en Oost-Europa (MOE-landen) die in 2016 in Nederland waren een behoorlijke spreiding laat zien over het aantal jaar dat zij in Nederland verblijven. Dit onderzoek heeft weliswaar niet alleen betrekking op arbeidsmigranten uit MOE-landen maar de verblijfsduur kan wel als een indicatie gebruikt worden. Van de groep migranten uit de MOE-landen die ingeschreven staan in de BRP (Basis Registratie Personen) verblijft circa de helft maximaal drie jaar in Nederland. Ruim een kwart verblijft tussen de 4-9 jaar in Nederland. De rest blijft zelfs 10 jaar of langer in Nederland. Na verloop van tijd kan niet meer gesproken worden van tijdelijke arbeidsmigranten en zullen de arbeidsmigranten aanspraak maken op reguliere huisvesting. In dit onderzoek is de grens voor tijdelijke arbeidsmigranten in overleg met de provincie Zuid-Holland derhalve gesteld op 8 jaar. Deze grens geldt voor de ingezetenen arbeidsmigranten. Voor niet-ingezetenen arbeidsmigranten (niet ingeschreven in de BRP) kan niet bepaald worden hoe lang zij al in Nederland verblijven.

Onderzoek brengt sociale kenmerken arbeidsmigranten in kaart

We brengen een aantal van de sociale kenmerken van arbeidsmigranten in kaart. Dit gaat om geslacht, leeftijd, huishoudenssamenstelling en land van herkomst. Een aantal van deze kenmerken zijn voor alle arbeidsmigranten bekend, andere kenmerken zijn alleen voor de ingezetenen arbeidsmigranten bekend.

Momenteel zijn de meeste tijdelijke arbeidsmigranten afkomstig uit landen in Oost-, Midden- en Zuid-Europa. Deze landen van herkomst zijn echter wel aan trends onderhevig, mede gezien de ontwikkelingen in de landen van herkomst zelf. Daardoor veranderen deze landen van herkomst in de nabije toekomst dus mogelijk.

Zowel kwantitatieve als kwalitatieve aanpak

Het onderzoek bestaat uit een kwantitatieve en kwalitatieve component die elkaar aanvullen. Er worden in het onderzoek kwantitatieve prognoses gedaan voor het aantal arbeidsmigranten en de verdeling over de landen van herkomst. Trendbreuken kunnen echter niet voorspeld worden. Daarom zijn negen interviews uitgevoerd om kwalitatieve indicaties te verkrijgen over de mogelijke veranderingen in de inzet van arbeidsmigranten en de landen van herkomst. Zie bijlage I voor de organisaties die geïnterviewd zijn. Tevens

---

¹http://www.seo.nl/uploads/media/2018-37_De_economische_waarde_van_arbeidsmigranten_uit_Midden-_en_Oost-Europa_voor_Nederland.pdf

² Het onderzoek van PBLQ had een andere insteek dan onderhavig onderzoek. In het onderzoek van PBLQ brengt men in kaart welke gegevens nodig zijn om een schatting te maken van het aantal arbeidsmigranten, zijn gegevensdefinities opgesteld, is nagegaan welke relevante databronnen beschikbaar zijn om de schatting op te baseren, en wat de kwaliteit, betrouwbaarheid en bruikbaarheid van deze bronnen is. Verwijzing: PBLQ (2020), EU-arbeidsmigranten in de provincie Zuid-Holland.

zijn aan de hand van kwalitatief onderzoek (literatuur en interviews) de trends wat betreft de groep tijdelijke arbeidsmigranten in kaart gebracht.

Nabije toekomst: de komende 5 jaar

Het onderzoek richt zich op de nabije toekomst. In een eerste inventarisatie van de beschikbare data hebben we geconcludeerd dat vijf jaar een haalbare termijn is wat betreft de kwantitatieve aanpak. In de interviews is ook gevraagd naar toekomstige ontwikkelingen in de komende vijf jaar.

1.4 LEESWIJZER VAN DE RAPPORTAGE

Deze tussenrapportage is als volgt opgebouwd:

- In hoofdstuk 2 werken we de wetenschappelijke literatuur met betrekking tot arbeidsmigratie uit.
- In hoofdstuk 3 beschrijven we enkele inzichten uit eerdere beleidsonderzoeken over arbeidsmigratie in Nederland en Zuid-Holland, en wordt ingegaan op de mogelijke impact van de uitbraak van het coronavirus op de arbeidsmigratie.
- In hoofdstuk 4 geven we een beschrijving van de beschikbare data over kenmerken van arbeidsmigratie in Zuid-Holland, en inzichten over arbeidsmigranten opgedaan in de interviews.
- In hoofdstuk 5 presenteren we de voorspellingen van het aantal arbeidsmigranten, zowel de kwalitatieve trends gebaseerd op de interviews als de kwantitatieve voorspellingen op basis van een prognosemodel.
- In hoofdstuk 6 geven we de samenvatting en conclusies.

2 DETERMINANTEN VAN ARBEIDSMIGRATIE

Inzichten uit de wetenschappelijke literatuur

2.1 THEORIE ARBEIDSMIGRATIE

Laws of Migration: push- en pullfactoren zijn van belang bij verklaren van migratiestromen

Er bestaan verschillende economische theorieën over internationale migratie die zeer invloedrijk zijn geweest op dit gebied. Een aantal van deze theorieën zijn gebaseerd op 'Ravenstein's Laws of Migration' uit 1889 (O'Reilly, 2013). Ondanks dat deze theorie uit de 19^e eeuw komt, zitten er veel elementen in die ook vandaag de dag nog relevant zijn. In deze theorie verklaarde Ravenstein dat verschillende gunstige en ongunstige economische omstandigheden mensen of groepen in een bepaalde richting duwen of trekken en dus dat migratie hierdoor wordt bepaald. Deze economische omstandigheden kunnen worden gezien als pushfactoren en pullfactoren. Pushfactoren zijn factoren die mensen een reden geven het land van herkomst te verlaten, bijvoorbeeld lage economische kansen, een lage levensstandaard en politieke onderdrukking. Pullfactoren zijn factoren die mensen naar het land van aankomst trekken, bijvoorbeeld vraag naar arbeid, een hogere levensstandaard en politieke vrijheid. Theorieën gebaseerd op 'Ravenstein's Law of Migration' focussen zich op de keuzes van het individu.

Theorieën op basis van individuele keuzes: hoogte van het loon en werkgelegenheid zijn bepalend

Theorieën over migratie gebaseerd op push- en pullfactoren zijn vaak gebruikt om verschillende arbeidsmigraties uit het verleden te verklaren (O'Reilly, 2013). De bekendste en belangrijkste theorie gebaseerd op push- en pullfactoren is de 'neo-classical migration theory' (De Haas, 2011). In deze theorie wordt migratie op macroniveau verklaard door verschillen in vraag naar en aanbod van arbeid op de internationale markt, waarbij landen met hogere lonen en meer werkgelegenheid mensen aantrekken uit landen met lagere lonen en minder werkgelegenheid (De Haas, 2011; O'Reilly, 2013). Op microniveau wordt deze migratie verklaard vanuit het rationele keuzemodel van menselijk gedrag. Hierbij worden mensen gezien als rationele individuen die op basis van een kosten-baten analyse hun opties overwegen en een keuze maken. Als er wordt uitgegaan van vrije keuze en volledige informatie komt het erop neer dat mensen kiezen voor het land waar ze het hoogste loon kunnen verdienen. De verklaring van migratie op microniveau gaat daarmee samen met die op macroniveau. Op deze theorie is het 'two sector model' van Harris en Todaro (1970) gebaseerd, waarin migratie (van het platteland naar de stad wordt verklaard en) op basis van verwachte inkomsten en de waarschijnlijkheid van werkloosheid wordt uitgelegd.

De 'neo-classical migration theory', en andere theorieën gebaseerd op push- en pullfactoren, kunnen echter niet alle vormen van migratie verklaren. Ze weerspiegelen de werkelijkheid van de migratiestromen voor een groot deel niet en negeren daarbij verschillende factoren die van invloed zijn op migratie (O'Reilly, 2013). Zo worden factoren als gezins- of gemeenschapsdynamiek en de rol van staten niet meegenomen, omdat er alleen wordt gekeken naar migratie op individueel niveau. Deze theorieën hebben daarom vaak problemen met het verklaren van migratie in situaties waar er bijvoorbeeld geen loonverschillen zijn. Ook kunnen ze het fenomeen 'terugkeermigratie' lastig verklaren (De Haas, 2011).

Andere theorieën: vraag naar laagbetaalde arbeid en risicospreiding van belang

Naast de 'neo-classical migration theory' zijn er nog andere theorieën die migratie proberen te verklaren (OECD, 2009). Ten eerste heb je de 'dual labor market theories' waarin met name pullfactoren een belangrijke rol spelen. Zo zijn er moderne economieën waar er een grote vraag is naar immigranten voor banen met een lagere status.

Ten tweede is er de 'new economics of migration theory'. Deze theorie verwerpt individualisme en de nadruk op loonverschillen. Migratie wordt in deze theorie verklaard vanuit financiële diversificatie met het oog op risico, waarbij de focus ligt op het land van herkomst en de bijhorende pushfactoren. Financiële

diversificatie kan hier uitgelegd worden als het spreiden van risico's die aan inkomen vastzitten. Een deel van een familie gaat naar het buitenland om te werken met een kans op een hoog inkomen maar waar veel risico aan vast zit, terwijl het andere deel in het land van herkomst blijft met een lager inkomen maar waar minder risico aan vast zit.

Als laatste is er de 'world systems theory'. Deze theorie verklaart migratie vanuit de historische structuur van de wereldmarkt waarin koloniale relaties onderhouden worden. Hierin hebben 'wereldsteden' arbeidsmigranten nodig voor de laagbetaalde banen en beheren deze 'wereldsteden' de investeringen in ontwikkelende economieën. Daarnaast verminderen deze sociale netwerken de risico's en kosten van immigratie.

Er kunnen vier typen arbeidsmigranten in Nederland onderscheiden worden

Er zijn verschillende soorten van arbeidsmigratie te onderscheiden en in het verleden zijn er al meerdere typologieën ontwikkeld. Engbersen, Leerkes, Grabowska-Lusinska, Snel en Burgers (2013) hebben een typologie ontwikkeld op basis van een factoranalyse met eigen gegevens verzameld in Nederland. Er werd gekeken naar de band met het land van aankomst (zwak/sterk) en de band met het land van herkomst (zwak/sterk). Ze vonden aan de hand hiervan vier arbeidsmigratiepatronen:

1. Circular migrants: deze migranten hebben een zwakke band met land van aankomst en een sterke band met land van herkomst en zijn veelal seizoenarbeiders. Deze groep migreert vaak pas op latere leeftijd, hebben vaker een partner thuis en zijn minder vaak van plan om voor een lange tijd in Nederland te blijven. Daarnaast zijn ze gemiddeld minder geïntegreerd op zowel sociaal-cultureel als sociaaleconomisch gebied.
2. Binationals: deze migranten hebben een sterke band met zowel land van aankomst als land van herkomst. Deze groep is gemiddeld hoger opgeleid dan andere migranten en heeft vaak de intentie om langer in Nederland te blijven. Daarnaast zijn ze gemiddeld beter geïntegreerd op zowel sociaal-cultureel als sociaaleconomisch gebied. Hun sterke band met land van herkomst houdt mogelijk verband met hun relatief hoge inkomen.
3. Footloose migrants: deze migranten hebben een zwakke band met zowel land van aankomst als land van herkomst. Deze groep bevat twee categorieën: laag opgeleiden die vaak niet in Nederland mogen werken en jonge arbeidsmigranten die met laaggeschoold werk aan hun carrière in het buitenland beginnen. Vaak zijn migranten uit deze groep werkloos of doen ze informeel werk, zijn ze niet van plan om heel lang in Nederland te blijven en zijn ze minder geïntegreerd op zowel sociaal-cultureel als sociaaleconomisch gebied.
4. Settlers: deze migranten hebben een sterke band met land van aankomst en een zwakke band met land van herkomst. Deze groep heeft de intentie om lang (5 jaar of langer) of permanent in Nederland te blijven, zijn veelal relatief hoog opgeleid en hebben vaak ook een baan voor hoogopgeleiden. Daarnaast zijn ze gemiddeld het meest geïntegreerd in de Nederlandse samenleving, vooral op sociaal-cultureel gebied.

2.2 PUSH- EN PULLFACTOREN

Wetenschappelijke empirische studies geven zicht op de belangrijkste push- en pullfactoren

Er zijn vele empirische studies die gebruik hebben gemaakt van de theorieën van migratie, die verschillen in analyiseniveau, nadruk op push- of pullfactoren, veronderstellingen en gebruik van kwalitatieve of kwantitatieve analyse (OECD, 2009). Tabel 2.1 geeft een overzicht van de push- en pullfactoren die in de bestaande literatuur worden genoemd.

Tabel 2.1: Push- en pullfactoren vanuit de literatuur

Naam studie	Auteurs	Gebruikte databronnen	Land	Belangrijkste push- en pullfactoren
Patterns and determinants of sub-regional migration: A case study of Polish construction workers in Norway	Napierala & Trevena (2010)	Enquête	Polen & Noorwegen	<i>Pushfactoren:</i> Werkloosheid Slechte financiële situatie <i>Pullfactoren:</i> Inkomensniveau Goede arbeidsomstandigheden
Labor Market Determinants of Migration Flows in Europe	Nica (2015)	Enquête	Bulgarije, Hongarije, Polen, Roemenië, Slowakije & Tsjechië	<i>Pushfactoren:</i> Werkloosheid Inkomensniveau Kosten levensonderhoud <i>Pullfactoren:</i> Werkgelegenheid Betere levensomstandigheden
Scale, Diversity, and Determinants of Labour Migration in Europe	Zaiceva & Zimmermann (2008)	Enquête	Europa	<i>Pushfactoren:</i> Kosten levensonderhoud Kwaliteit publieke goederen en sociale voorzieningen <i>Pullfactoren:</i> Inkomensniveau Kwaliteit publieke goederen en sociale voorzieningen
Determinants of Migration	Worldbank (2006)	Regressie analyse	Europa	<i>Pushfactoren:</i> Inkomensniveau Werkloosheid Corruptie Zwakke instituties <i>Pullfactoren:</i> Inkomensniveau Diaspora Betere levensomstandigheden
Explaining Romanian Labor Migration: From Development Gaps to Development Trajectories	Stan & Erne (2014)	Historische analyse	Roemenië	<i>Pushfactoren:</i> Betere economische middelen Sociale en economische ongelijkheid <i>Pullfactoren:</i> Netwerken Meer open grenzen <i>Beide:</i> Opheffen van belemmeringen om grens te passeren in EU Versoepeling visumbepalingen voor Zuid- en Oost-Europese landen
Does Corruption Promote Emigration? An Empirical Examination	Cooray & Schneider (2015)	Regressie analyse	20 OECD landen & 115 landen van herkomst	<i>Pushfactoren landelijk niveau:</i> Werkloosheid Armoede Ongelijkheid Zwakke instituties Corruptie <i>Pushfactoren individueel niveau:</i> Relatieve armoede Ontevredenheid met lokale voorzieningen Levensontevredenheid <i>Pullfactoren:</i> Inkomensniveau Diaspora Betere levensomstandigheden Afstand tussen landen Netwerken
Temporary Skilled Migration to Australia: Employers'	Khoo, Voigt-Graf, McDonald & Hug (2007)	Enquête	Australië	<i>Pushfactoren:</i> Werkloosheid Ontevredenheid over economische en sociale

Perspectives				omstandigheden <i>Pullfactoren:</i> Inkomensniveau Werkgelegenheid Netwerken Loopbaanontwikkeling Internationale ervaring Bedrijfsoverdracht
The Future of International Migration to OECD Countries	OECD (2009)	Literatuuronderzoek	OECD-landen	<i>Pushfactoren:</i> Werkloosheid Ongelijkheid Slechte arbeidsvoorwaarden Overschrijvingen naar familie <i>Pullfactoren:</i> Inkomensniveau Netwerken Betere levensomstandigheden
The Future of International Migration: Developing Expert-Based Assumptions for Global Population Projection	Sander, Abel & Riosmena (2013)	Regressie analyse	Wereld	<i>Pushfactoren:</i> Marktfalen en volatiliteit Hoge bevolkingsgroei <i>Pullfactoren:</i> Inkomensniveau Lage bevolkingsgroei of bevolkingsafname
Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe	Atoyan, Christiansen, Dizioli, Ebeke, Ilahi, Ilyina, Mehrez, Qu, Raei, Rhee, & Zakharova (2016)	Historische analyse	Europa	<i>Pushfactoren:</i> Werkloosheid Kwaliteit van instituties <i>Pullfactoren:</i> Werkgelegenheid Economische groei Hogere lonen Sociale voordelen <i>Beide:</i> Opheffen van belemmeringen om grens te passeren in EU Versoepeling visumbeperingen voor Zuid- en Oost-Europese landen
Staying, returning, working and living: key themes in current academic research undertaken in the UK on migration movements from Eastern Europe	Burrell (2010)	Literatuuronderzoek	Engeland & Oost-Europa	<i>Pushfactoren:</i> Werkloosheid <i>Pullfactoren:</i> Betere levensomstandigheden <i>Beide:</i> Verbeterde kansen voor arbeidsmobiliteit, levensstandaard en kwaliteit van leven
Push-Pull Factors of Undocumented Migration from Bangladesh to West Bengal: A Perception Study	Datta (2004)	Kwalitatief onderzoek	India & Bangladesh	<i>Pushfactoren:</i> Armoede Werkloosheid Economische onzekerheid
A gravity model analysis of international migration to North America	Karemera, Oguledo & Davis (2000)	'Gravity' model analyse	Canada, USA	<i>Pushfactoren:</i> Toename van bevolking Verhoogde economische kansen en financiële prestaties Vrijheid en politieke instabiliteit <i>Pullfactoren:</i> Afname van bevolking Inkomensniveau Deflatie
International migration: A panel data analysis of the determinants of bilateral flows	Mayda (2010)	Panel data-analyse	14 OECD-landen	<i>Pushfactoren:</i> Aandeel jonge mensen in de bevolking <i>Pullfactoren:</i> Inkomensniveau

			Afstand tussen landen	
Determinants of Labour Migration Decisions: The Case of East Java, Indonesia	Syafitri (2013)	Regressie analyse	Indonesië	<i>Pushfactoren:</i> Opleidingsniveau Armoede Geen toegang tot water, ziektekostenverzekering, markten en weinig landbouw

De meest voorkomende, empirisch gevonden pushfactoren in de besproken studies zijn:

- werkloosheid
- zwakke instituties
- slechte financiële situatie/inkomensniveau
- sociale en economische ongelijkheid.

De meest voorkomende, empirisch gevonden pullfactoren zijn:

- inkomensniveau
- betere levensomstandigheden
- netwerken/diaspora
- werkgelegenheid.

Het is te zien dat inkomensniveau en werkloosheid/werkgelegenheid in de vorm van baankansen beide kanten op werkt, dus zowel als pushfactor als pullfactor.

2.3 EERDERE PROGNOSE-METHODEN ARBEIDSMIGRATIE

Literatuur onderscheidt vier methoden voor voorspellen van migratie

Het doel van dit onderzoek is het voorspellen van de hoeveelheid arbeidsmigratie naar Zuid-Holland de komende jaren. In de literatuur worden over het algemeen vier verschillende methodes gebruikt om internationale migratie te voorspellen (Kupiszewski, 2002). De eerste methode is het gebruik van vragenlijsten waarin vragen worden gesteld over de toekomstige intenties van migranten. Deze intenties worden vervolgens gebruikt om toekomstige migratiestromen te voorspellen. Ten tweede zijn er voorspellingen op basis van de Delphi-methode. Bij deze onderzoeksmethode worden de meningen van een groot aantal experts over een bepaald onderwerp in meerdere rondes uitgevraagd waarbij deze meningen steeds dichterbij elkaar komen te liggen. De derde methode is het voorspellen van migratie op basis van econometrische modellen. Hierbij wordt gebruikgemaakt van verschillende regressiemodellen en worden variabelen als salarisniveau, werkloosheid en migratienetwerken gebruikt om migratie te verklaren en te voorspellen. De laatste methode is het maken van prognoses op basis van analogie, wat betekent dat trends van migratie uit het verleden de basis zijn voor de analyse.

Ons onderzoek maakt gebruik van een regressiemodel in combinatie met interviews

In dit onderzoek maken we voor de voorspellingen gebruik van de derde methode in combinatie met een aangepaste vorm van de tweede methode: we maken gebruik van een regressiemodel en voeren interviews met experts uit zonder de Delphi-methode toe te passen.

In de literatuur zijn er meerdere voorbeelden van studies te vinden die migratie voorspellen op basis van een regressiemodel. Zo hebben Karemera et al. (2000) met behulp van een gemodificeerd 'gravity' model van internationale migratie de invloed van economische, politieke en demografische factoren op migratie naar Canada en de Verenigde Staten onderzocht. Hierbij zijn, naast Canada en de Verenigde Staten, achtenzestig andere landen gebruikt waarvan de gegevens van de verschillende factoren bekend zijn. Verder heeft Mayda (2010) een panel data-analyse uitgevoerd die zich richt op zowel vraag- als aanbodfactoren. In dit onderzoek zijn veertien OECD-landen (waaronder Nederland) gebruikt, waarbij is gekeken naar de immigratiestromen tussen 1980 en 1995. Aan de hand van regressiemodellen en verschillende factoren is geschat wat gemiddeld de effecten van de verschillende factoren zijn op de migratiestromen in de veertien OECD-landen.

Voorspellen van migratie is een uitdaging die we aangegaan zijn

Het voorspellen van migratie is om verschillende redenen niet eenvoudig (Laczko & Singleton, 2016). Ten eerste zit er verschil in de definities en concepten van migratie tussen landen en spelen vele factoren een rol bij migratie. Ten tweede is gedetailleerde informatie vaak niet beschikbaar en kan de kwaliteit van de data problematisch zijn, waardoor de migratieprocessen niet goed worden vastgelegd met behulp van de bestaande statistieken. Ten derde is geen theorie van migratie uitgebreid genoeg gebleken om alle verschillende vormen van migratie te verklaren. Als laatste zit er veel onzekerheid en complexiteit vast aan migratieprocessen. Ten tijde van dit onderzoek kwam daar ook de uitbraak van het coronavirus en de daaraan gelieerde coronacrisis doorheen, die de onzekerheid rondom arbeidsmigratie nog wat verhoogt. Dergelijke bijzondere ontwikkelingen zijn zeer lastig in voorspellingen mee te nemen. In dit onderzoek gaan wij echter de uitdaging aan om een prognose te doen van de arbeidsmigratie in Zuid-Holland. Het is immers beter om inzichten te hebben met de genoemde onzekerheden, dan dat er überhaupt geen inzichten zijn.

3 ARBEIDSMIGRATIE IN NEDERLAND EN ZUID-HOLLAND

Inzichten uit eerdere beleidsonderzoeken

In dit hoofdstuk bespreken we op basis van bestaand beleidsonderzoek kort eerst enkele inzichten over arbeidsmigranten in Nederland waarna we nader inzoomen op arbeidsmigranten in Zuid-Holland. Daarna gaan we in op de mogelijke impact van het coronavirus, dat uitbrak tijdens de uitvoering van dit onderzoek naar arbeidsmigranten in Zuid-Holland.

3.1 ARBEIDSMIGRANTEN IN NEDERLAND

In 2011 kwam van de werknemers in Nederland naar schatting 3,1% uit MOE-landen en 4,6% uit overige landen

Onderzoek van SEO (Berkhout, Bisschop en Volkerink, 2014) laat zien wat de herkomst is van alle werknemers in Nederland³. In 2011 zijn in totaal 8.552.000 werknemers in Nederland werkzaam, waarvan naar schatting 3,1% afkomstig is uit Midden- en Oost-Europese-landen, ofwel de zogenoemde MOE-landen (268.000 werknemers; BRP- en niet BRP-geregistreerd), en 4,6% uit overige landen (393.000 werknemers). De rest is van Nederlandse komaf (92,2%). Deze studie laat ook zien dat de meerderheid van de werknemers met een buitenlandse herkomst in 2011 werkzaam was via uitzendbureaus of in de zakelijke dienstverlening, gevolgd door de sectoren landbouw & visserij, industrie, groothandel en uitleenbureaus & payroll.⁴

In 2017 werden ruim 838.000 banen vervuld door buitenlandse werknemers, met name door Polen

CBS (2019) laat zien dat in 2017 ruim 838.000 banen vervuld werden door buitenlandse werknemers.⁵ Van de buitenlandse werknemers is in 2017 bijna de helft afkomstig uit een EU-land en iets meer dan de helft van buiten de EU. De grootste groep bestond uit werknemers met Polen als thuisland (bijna 180.000, ofwel circa 21%). Daarnaast zijn ook veel Duitsers en Belgen werkzaam in Nederland maar dan in (veel) beter betaalde banen dan de Polen, aldus de CBS-studie. Roemenen komen op de vierde plaats met 23.400 werknemers die een baan hebben in Nederland. Tabel 3.1 laat de verdeling van de banen van buitenlandse werknemers naar land van herkomst binnen de Europese Unie zien.

Voorts geeft CBS aan dat een groot deel van de buitenlandse werknemers in 2017 een baan vervult in de zakelijke dienstverlening, en met name werkt via uitzendbureaus. Werknemers uit de MOE-landen werken veel via uitzendbureaus en in de landbouw.

---

³ Ernest Berkhout, Paul Bisschop en Maikel Volkerink (2014), Grensoverschrijdend aanbod van personeel. Verschuivingen in nationaliteit en contractvormen op de Nederlandse arbeidsmarkt 2001-2011, SEO, Amsterdam.

⁴ Deze sectorindeling is gebaseerd op de SBI93-hoofdcategorieën, waarbij de uitzendsector is afgesplitst van de zakelijke dienstverlening.

⁵ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/14/bijna-180-duizend-banen-vervuld-door-polen>

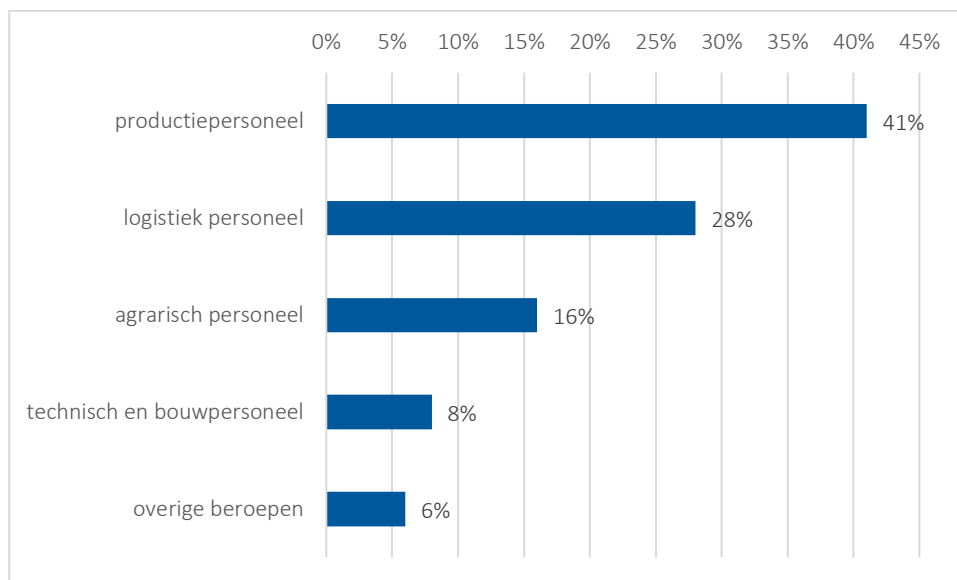
Tabel 3.1: Verdeling van de banen van buitenlandse werknemers naar land van herkomst in de Europese Unie, 2017

Herkomstland	Aantal banen
Polen	178.700
Duitsland	45.800
België	28.400
Roemenië	23.400
VK	21.400
Italië	15.500
Hongarije	12.700
Bulgarije	12.100
Spanje	11.900
Frankrijk	11.600
Portugal	10.300
Griekenland	8.500
Overige EU-landen	33.900

Bron: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/14/bijna-180-duizend-banen-vervuld-door-polen>

Kenmerken van arbeidsmigranten in 2018 werkzaam via uitzendbureaus: relatief vaak uit MOE-landen, jong en veel actief in productie en logistiek

In opdracht van de ABU en NBBU heeft Conclusur in 2018 onderzoek uitgevoerd onder hun leden die bemiddelen voor arbeidsmigranten.⁶ Dit onderzoek geeft onder meer inzicht in het aantal arbeidsmigranten dat door de ondervraagde uitzendbureaus wordt bemiddeld, de samenstelling van deze groep en de huisvesting. In 2018 komen de meeste arbeidsmigranten achtereenvolgens uit 1. Polen, 2. Roemenië, 3. Hongarije, 4. Bulgarije en 5. Litouwen. Figuur 3.1 laat zien in welke sectoren de arbeidsmigranten in 2018 werkzaam zijn. De meerderheid werkt als productiepersoneel, gevolgd door logistiek personeel, agrarisch personeel, technisch en bouwpersoneel, en de rest werkt in overige beroepen.

Figuur 3.1: Verdeling over sectoren waarin de via uitzendbureaus ingezette arbeidsmigranten werkzaam zijn, 2018

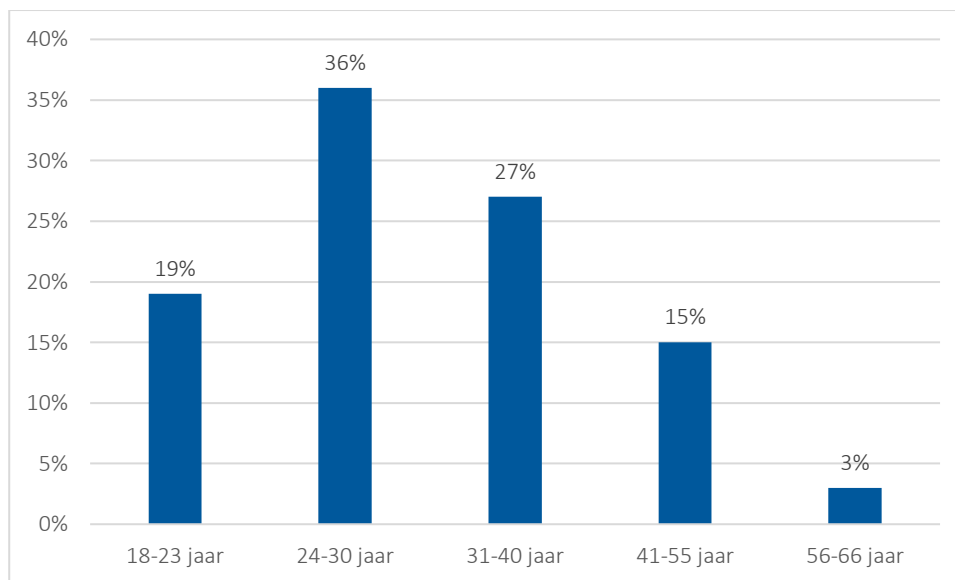
Bron: <https://www.abu.nl/app/uploads/2019/02/Factsheet-A3-NBBU-ABU-Arbeidsmigranten-highres.pdf.pdf>

⁶ <https://www.abu.nl/app/uploads/2019/02/Factsheet-A3-NBBU-ABU-Arbeidsmigranten-highres.pdf.pdf>

Figuur 3.2 geeft zicht op de leeftijdsverdeling van de via uitzendbureaus ingezette arbeidsmigranten. De meeste arbeidsmigranten zijn tussen de 24-30 jaar, en tussen de 31-40 jaar.

Figuur 3.2: Leeftijdsverdeling van de via uitzendbureaus ingezette arbeidsmigranten, 2018

Bron: <https://www.abu.nl/app/uploads/2019/02/Factsheet-A3-NBBU-ABU-Arbeidsmigranten-highres.pdf.pdf>

Van de ondervraagde uitzendbureaus geeft 75% aan een tekort aan huisvestingsplaatsen voor arbeidsmigranten te ervaren; bij de meesten betreft het een behoefte van 20-50 huisvestingsplaatsen maar er zijn ook uitschieters naar beneden (1-5) en naar boven (meer dan 100).

Afname arbeidsmigranten uit Oost-Europa verwacht; laagopgeleiden uit Oekraïne en Zuidoost-Azië halen?

Recent onderzoek van ABN AMRO (2019) legt uit waarom de arbeidsmigratie van Oost-Europeanen naar Nederland de komende jaren naar verwachting af zal nemen.⁷ De arbeidsmarkt in Oost-Europa is aangetrokken waardoor de werkloosheid afneemt. In veel van de landen in Oost-Europa wordt vanuit het beleid ingezet op het behoud van arbeidskrachten.⁸ In de afgelopen vier jaar zijn de (minimum)lonen in Polen, Roemenië en Bulgarije fors gestegen waardoor de salarisverschillen met Nederland kleiner aan het worden zijn. Naar verwachting leidt dit op termijn tot minder arbeidsmigratie vanuit deze landen. In de cijfers van 2018 was dit nog niet waarneembaar: het aantal arbeidsmigranten dat naar Nederland toekwam nam in 2017-2018 nog toe met 10,7% maar het aantal dat wegging groeide iets meer, met 12,2%.

Tegelijkertijd constateert deze studie dat sinds 2015 het aantal arbeidsmigranten uit Turkije en India toeneemt. In 2018 betreft het naar schatting 5.300 arbeidsmigranten uit Turkije, waarvan circa twee vijfde als kennismigrant getypeerd kan worden. In datzelfde jaar waren circa 5.500 migranten afkomstig uit India, het betreft echter voor ongeveer 90% kennismigranten; zij werken regelmatig in de financiële en ICT-sectoren.

ABN AMRO (2019) geeft aan dat sectoren met behoefte aan veel laagopgeleid personeel wellicht buiten de grenzen van de EU op zoek moeten naar personeel, zoals in de Oekraïne en Zuidoost-Azië. De aantallen arbeidsmigranten uit deze regio's namen procentueel fors toe in 2018, met name uit de Filipijnen en Vietnam. Het betreft in absolute zin echter nog relatief lage aantallen. ABN-AMRO ziet de werkgelegenheid

⁷ ABN AMRO (2019), Focus op arbeidsmigratie. Verschuiving buitengrenzen van EU?

⁸ Bijvoorbeeld in Polen hoeven werknemers tot 26 jaar geen inkomstenbelasting te betalen.

als pushfactor in de Oekraïne, op lange termijn afnemen door krimp van de beroepsbevolking, maar de loonprikkel zal naar verwachting nog heel lang blijven bestaan.

Kader 3.1: Verschuiving afkomst arbeidsmigranten in de tuinbouw

In oktober 2019 voorspelde een directeur van een uitzendbureau in Waardenberg dat binnen twee tot drie jaar in de helft van de gevallen de buitenlandse arbeiders die in het rivierengebied in de tuinbouw werken, geen Polen meer zijn maar Moldaviërs. Polen ontwikkelt zich namelijk zo snel dat het steeds lastiger wordt om daar personeel vandaan te halen. Poolse werknemers lijken zich af te vragen of het nog wel loont om aan de slag te gaan in Nederland omdat het beter gaat met de Poolse economie. Hij ziet collega-uitzendbureaus ook personeel halen uit Bulgarije en Roemenië. De directeur van een ander uitzendbureau geeft aan er reikhalzend naar uit te kijken dat Oekraïne lidstaat van de EU wordt, omdat hij daar een enorm aanbod van werknemers ziet.

Bron: <https://www.bd.nl/bommelerwaard/verschuiving-afkomst-arbeidsmigranten-moldaviërs-zijn-de-nieuwe-polen~a3e8f6e6/?referrer=https://www.google.com/>

3.2 ARBEIDSMIGRANTEN IN ZUID-HOLLAND

In 2011 6,8% buitenlandse werknemers in Zuid-Holland

De achterliggende dataset gebruikt bij het eerdergenoemde onderzoek van SEO (Berkhout, Bisschop en Volkerink, 2014), geeft enige informatie over de afkomst van de werknemers in Zuid-Holland.⁹ Van de ruim 1,6 miljoen werknemers in Zuid-Holland was naar schatting in 2011 in totaal 6,8% van de werknemers afkomstig uit het buitenland: 23.000 uit de MOE-landen, 13.100 uit Zuid-Europa, 22.300 uit EER en 53.700 uit overige landen. In totaal gaat het om 112.000 buitenlandse werknemers.

Arbeidsmigranten m.n. ontevreden over gebrek aan privacy door het moeten delen van woonruimte

Timmermans, van der Linden en Verhoeven (2012) hebben onderzoek gedaan naar arbeidsmigranten in het Stadsgewest Haaglanden.¹⁰ De gegevens betreffen het jaar 2009 dus zijn al verouderd maar de redenen van ontevredenheid zal naar verwachting nog steeds gelden. Het onderzoek geeft inzicht in de woonsituatie van de arbeidsmigranten in die tijd. Toen bleek dat 16% van de permanente en 25% van de tijdelijke arbeidsmigranten ontevreden was met hun woning, met name als gevolg van het moeten delen van de woning/kamer met meerdere bewoners zodat er weinig privacy ervaren wordt. De studie laat ook zien dat arbeidsmigranten die in recreatie- of vakantiewoningen wonen het minst tevreden zijn.

In 2017 naar schatting bijna 132.000 arbeidsmigranten in Zuid-Holland, in veel gemeenten woonachtig in (kamers in) reguliere woningen

Een studie uit 2017 van het Tympaan Instituut schat in dat er op dat moment maximaal bijna 132.000 arbeidsmigranten in Zuid-Holland zijn.¹¹ In dit onderzoek is onderzocht wat het huidige aanbod aan woningen is en welke knelpunten daarbij ondervonden worden. De studie laat zien dat in veel gemeenten arbeidsmigranten worden gehuisvest in zelfstandige reguliere woningen, of in kamers die in reguliere zelfstandige woningen worden verhuurd. Deze studie geeft daarbij expliciet aan dat het lastig is om de huisvestingsbehoefte goed in te schatten omdat goed zicht op het aantal (tijdelijke) arbeidsmigranten ontbreekt.

⁹ SEO (2014), bewerking o.b.v. microdata CBS; achterliggende informatie bij Ernest Berkhout, Paul Bisschop en Maikel Volkerink (2014), Grensoverschrijdend aanbod van personeel. Verschuivingen in nationaliteit en contractvormen op de Nederlandse arbeidsmarkt 2001-2011, SEO, Amsterdam.

¹⁰ N.G.L. Timmermans, B. van der Linden en W.H.J. Verhoeven (2012), Arbeidsmigratie in het Stadsgewest Haaglanden. Huisvesting tijdelijke arbeidsmigranten, Panteia, Zoetermeer.

¹¹ Tympaan Instituut (2017), Huisvesting arbeidsmigranten Zuid-Holland.

Jaarlijks saldo migranten in Zuid-Holland neemt in toekomst naar verwachting fors af

ABF Research heeft in 2019 een voorspelling gemaakt van de bevolking, huishoudens en woningbehoefte.¹² In het onderzoek is het door het CBS geraamde aantal immigranten en emigranten verdeeld over gemeenten in Nederland. Dit gebeurt op basis van het verleden, rekening houdend met de afkomst van de migranten. De rapportage presenteert de verwachte buitenlandse migratiesaldo's per provincie tot 2029. Tot 2029 wordt in de provincie Zuid-Holland een vestigingsoverschot van immigranten verwacht van 129.000. In hun prognoses neemt het jaarlijkse saldo buitenlandse migratie af van ruim 22.000 in 2018 tot ruim 10.000 in 2022, en tot ruim 7.500 in 2025. Zij voorspellen dus een forse afname van het jaarlijkse saldo migranten. Opgemerkt dient te worden dat dit aantal niet alleen arbeidsmigranten betreft maar alle soorten migranten.

3.3 MOGELIJKE IMPACT VAN DE UITBRAAK VAN COVID-19 OP ARBEIDSMIGRANTEN IN ZUID-HOLLAND

Tijdens de uitvoering van dit onderzoek was er sprake van een wereldwijde uitbraak van COVID-19, ook wel het coronavirus genoemd. Nederland werd in maart 2020 getroffen door dit virus, waarna diverse overheidsmaatregelen genomen werden om de verspreiding van het virus zoveel als mogelijk tegen te gaan.

Zuid-Hollandse economie getroffen door de uitbraak van het coronavirus

Uiteraard ondervindt ook de economie in Zuid-Holland gevolgen van de uitbraak van het coronavirus. Om de impact van deze uitbraak en de daaraan gelieerde overheidsmaatregelen te volgen is een zogenoemde Coronamonitor Zuid-Holland opgezet, een gezamenlijk product van de Economic Board Zuid-Holland, Innovation Quarter, de Metropoolregio Rotterdam Den Haag en de Provincie Zuid-Holland.

In de Coronamonitor Zuid-Holland worden eerst de gevolgen voor de wereld- en de Nederlandse economie in kaart gebracht waarna een inschatting gegeven wordt van de gevolgen voor de economie en enkele belangrijke sectoren in Zuid-Holland. Duidelijk is dat niet alleen de in Zuid-Holland sterk vertegenwoordigde tuinbouwsector maar ook het brede MKB wordt geraakt.

Voor Nederland werd in de Coronamonitor Zuid-Holland #2 van 2 april 2020 aangegeven dat een recessie onvermijdelijk is, maar dat de lengte en de diepte daarvan lastig voorspelbaar is. Het CPB heeft vier scenario's doorgerekend waarin de economie krimpt met 1,2% tot maar liefst 7,7%.¹³ Uitgaande van het meest gunstige scenario zou de Nederlandse economie in het najaar van 2020 weer herstellen. ABN AMRO verwachtte toen dat de economie in 2020 met 3,5% zou krimpen, met een herstel in 2021. Ook wordt aangegeven dat de internationale productie- en waardeketens mogelijk veranderen, als gevolg van de ondervonden kwetsbaarheid waardoor niet langer kostenefficiëntie het leidende selectie criterium blijft. Om de kwetsbaarheid te verminderen zou men dichterbij huis willen gaan produceren. Daarnaast kan verwacht worden dat de ingezette tendens naar (nog) meer online dan offline zakendoen doorgezet wordt. Of deze ontwikkelingen van tijdelijke aard of blijvend zijn, is lastig te voorspellen.

Met ingang van 11 mei, 1 juni, en 1 juli 2020 zijn de overheidsmaatregelen weer enigszins versoepeld waarna de economie weer meer op gang is gekomen.¹⁴ De Coronamonitor Zuid-Holland #8 is op 9 juli 2020 verschenen¹⁵ en beschrijft dat Zuid-Holland relatief minder hard wordt geraakt dan andere provincies, doordat de grootstedelijke regio's in het westen van het land relatief beter de crisis doorstaan dan de rest van Nederland. Dat wordt gebaseerd op gegevens van Rabobank en op regionalisering van de CPB-

---

¹² ABF Research (2019), Primos 2019. Prognose van bevolking, huishoudens en woningbehoefte 2018-2050, Delft.

¹³ CPB (2020a), Scenario's coronacrisis. Zie <https://www.cpb.nl/scenarios-coronacrisis>

¹⁴ <https://insights.abnamro.nl/2020/07/de-nederlandse-economie-na-de-lockdown-in-juni-een-opleving-maar-niet-terug-naar-normaal/>

¹⁵ Op 9 september 2020 was dit de laatste coronamonitor van Zuid-Holland die verschenen is.

scenario's. Er is in Zuid-Holland wel sprake van economische krimp, maar die is minder dan in de rest van Nederland. Dit komt mede doordat de zorg- en overheidssector in Zuid-Holland relatief groot is.

In 2020 worden enkele sectoren hard geraakt door het coronavirus

Sectoren die afhankelijk zijn van consumentenbestedingen ondervonden direct al in april 2020 negatieve gevolgen van de overheidsmaatregelen gericht op de demping van de verspreiding van het coronavirus, gevolgd door sectoren die daaraan toeleveren. De industrie en bouw verwachten later de negatieve gevolgen van de coronacrisis te ondervinden. Verschillende banken hebben korte termijn voorspellingen gedaan van de verwachte sectorale ontwikkelingen op Nederlands niveau. Tabel 3.2 geeft een overzicht van de door ABN AMRO en Rabobank verwachte ontwikkelingen in diverse sectoren. Deze prognoses werden in de tweede helft van maart 2020 gepubliceerd. Rabobank heeft in juni 2020 nieuwe sectorprognoses opgesteld. Die laten negatievere verwachtingen zien dan in maart werd voorspeld; voor een deel van de sectoren wordt wel een krachtig herstel in 2021 verwacht.

Tabel 3.2: Korte termijn prognoses sectorale ontwikkelingen in Nederland a.g.v. het coronavirus

Sector	Volumegroei door ABN AMRO (1)		Groei toegevoegde waarde door Rabobank (2)		
	Jaar	2020	2021	2020	2021
Agrarisch		-2,0	1,0		
<i>Landbouw, bosbouw en visserij</i>				-3,0 (-4,0)	2,5 (2,0)
Food		-3,0	2,0		
Industrie		-10,0	8,0		
<i>Industrie</i>				-2,0 (-10,0)	0,5 (5,0)
Bouw		-4,5	-2,5		
<i>Bouwnijverheid</i>				-4,0 (-5,0)	0 (-3,0)
Vastgoed		1,5	-5,0		
Retail		-8,0	6,0		
<i>Handel</i>				-1,5 (-7,0)	4,5 (7,0)
Leisure		-15,0	10,0		
<i>Horeca</i>				-4,0 (-41,0)	7,0 (32,0)
Transport & Logistiek		-6,0	4,0		
<i>Vervoer en opslag</i>				-3,0 (-5,0)	1,5 (2,0)
Telecom, Media & Technologie		-1,0	0,5		
<i>Informatie en communicatie</i>				3,0 (-9,0)	3,0 (4,0)
Zakelijke dienstverlening		-4,0	-0,5		
<i>Specialistische zakelijke diensten</i>				0,5 (-5,0)	3,5 (3,0)
<i>Verhuur en overige zakelijke diensten</i>				-2,0 (-13,0)	6,0 (7,0)

Bron: (1) ABN AMRO Sector Advisory¹⁶ (2) RaboResearch¹⁷

Toelichting: Sectorindeling ABN AMRO is weergegeven in blauw, sectorindeling Rabobank in Italics/zwart. Het betreft de groei in %. Voor beide banken betreft het prognoses opgesteld in maart-2020, bij Rabobank staan de prognoses uit juni 2020 tussen haakjes.

¹⁶ <https://insights.abnamro.nl/2020/03/invloed-coronacrisis-op-nederlandse-economie>

¹⁷ <https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/maart/sectorprognoses-productiedalingen-in-veel-sectoren-door-coronavirus/> en <https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/juni/sectorprognoses-na-diepe-val-lijkt-bodem-voor-veel-sectoren-bereikt/>

De sectorindeling van beide banken komt niet helemaal overeen, en ABN AMRO kijkt naar de volumeontwikkelingen terwijl Rabobank naar de ontwikkelingen in de toegevoegde waarde kijkt, maar de tabel laat wel zien dat in 2020 de grootste negatieve impact in Nederland verwacht wordt in de volgende sectoren:

- Industrie
- Bouw
- Leisure en horeca
- Detailhandel
- Transport & logistiek.

ING presenteerde begin maart 2020 geen percentages maar gaf aan dat forse krimp in de bouw, de landbouw, de horeca en de vervoersector verwacht wordt.¹⁸ Daarmee wordt dus de landbouw toegevoegd aan voorgaand lijstje waarbij ING aangeeft dat met name de sierteelt fors wordt geraakt. Verder voorspelde ING krimp in de (groot- en detail)handel en de industrie.

Berekeningen van het CPB in september 2020¹⁹ geven aan dat het aandeel bedrijven dat failliet kan gaan, door de coronacrisis vooral toeneemt in de contactgerelateerde sectoren horeca, en cultuur, sport en recreatie, gevolgd door de landbouw, zakelijke dienstverlening, vervoer, handel, bouw en industrie.

Behoorlijke impact op de volgende sectoren waarin in Zuid-Holland veel arbeidsmigranten werken: landbouw, industrie, bouw en logistiek

In Zuid-Holland ondervinden vrijwel alle sectoren negatieve gevolgen van de maatregelen m.b.t. de verspreiding van het coronavirus, waarbij net als op Nederlands niveau de sectoren die afhankelijk zijn van consumentenbestedingen het meest direct geraakt worden zoals de horeca, recreatie, persoonlijke dienstverlening en non-food detailhandel. En indirect de sectoren die toeleveren aan deze sectoren of te maken hebben met internationale productie- of waardeketens.

Daarbij wordt in de provincie Zuid-Holland specifiek aandacht gevraagd voor de tuinbouwsector (de Greenports) die hard wordt getroffen. Er werd begin april reeds gesproken over een noodsituatie. De ketens van productie, handel en verkoop van producten als bloemen, planten, groenten en fruit werden ernstig verstoord door vraaguitval, door logistieke problemen en door een tekort aan arbeidskrachten.²⁰

De tuinbouwsector gaf in het voorjaar 2020 aan dat er arbeidstekorten voor de oogst ontstaan omdat Oost-Europese arbeidsmigranten, waarvan het merendeel van Poolse afkomst is, naar huis zijn teruggekeerd. Om de door Polen aangekondigde thuisquarantaine-vereisten voor te zijn, zijn veel Polen snel terug gegaan. En vanwege de reisbeperkingen keerden zij de eerste tijd niet terug. In de glastuinbouw wordt door bijna een derde van de bedrijven gebruikgemaakt van de inzet van arbeidsmigranten.

Ook de bouwsector die voor een deel van de productie afhankelijk is van arbeidsmigranten, meldde half maart 2020 dat steeds meer Poolse bouwvakkers terugkeren naar hun thuisland.²¹

ABN AMRO gaf in een analyse gepubliceerd in april 2020 aan dat er in de agrarische sector en de bouwsector flinke aantallen arbeidsmigranten zijn vertrokken naar hun thuisland.²² Het betreft vooral Polen die als uitzendkracht werkzaam waren. ABN AMRO meldt daarbij dat het niet bekend is om hoeveel

---

¹⁸ <https://www.ing.nl/zakelijk/kennis-over-de-economie/onze-economie/de-nederlandse-economie/publicaties/coronavirus-en-de-effecten-op-sectoren.html>

¹⁹ CPB (2020b), De gevolgen van de coronacrisis voor Nederlandse bedrijven en banken.

²⁰ <https://www.zuid-holland.nl/onderwerpen/economie/>

²¹ <https://www.cobouw.nl/bouwbreed/nieuws/2020/03/coronavirus-de-klad-komt-in-nieuwe-opdrachten-poolse-bouwvakkers-keren-massaal-huiswaarts-101282815?>

²² <https://insights.abnamro.nl/2020/04/corona-en-de-oorlog-om-de-arbeidsmigrant/>

arbeidsmigranten het gaat omdat dat niet centraal wordt geregistreerd. Bovendien zijn arbeidsmigranten die normaliter in Nederland zouden zijn komen werken, vanwege de reisbeperkingen niet gekomen.

Onze data-analyse (zie hoofdstuk 4) laat zien dat de meeste arbeidsmigranten in Zuid-Holland werkzaam zijn in de landbouw (naar verwachting de glas- en tuinbouw) en de industrie, of werken via uitzendbureaus in verschillende sectoren waarschijnlijk voornamelijk in de industrie, bouw, logistiek en landbouw. Afgaande op de sectorale prognoses gepubliceerd door de banken worden deze sectoren behoorlijk geraakt door de uitbraak van het coronavirus. Deze sectoren krijgen te maken met vraaguitval en hebben op korte termijn hoogstwaarschijnlijk dus minder behoefte aan arbeidsmigranten, behalve voor de oogst in de tuinbouwsector (seizoenarbeiders) en voor pakketbezorging. In de tuinbouwsector zijn daartoe in het voorjaar van 2020 al platforms opgericht om een match te maken tussen vraag en aanbod van personeel.

Op middellange termijn waarschijnlijk een versnelde afname van arbeidsmigranten vanuit landen met een toegenomen levensstandaard

Behalve de bouwsector zullen de sectoren, waarin in Zuid-Holland relatief veel arbeidsmigranten werkzaam zijn, zich in 2021 in het mildste scenario van het CPB en naar verwachting van de banken weer herstellen. De vraag is in hoeverre de tijdelijke diepe dip in 2020 structurele veranderingen met betrekking tot inzet van arbeidsmigranten met zich mee zal brengen. Er kan verwacht worden dat de arbeidsmigranten die nu vanwege de corona-uitbraak naar hun thuisland terug zijn gekeerd en op korte termijn niet terug konden komen, bij een toegenomen levensstandaard in hun eigen land op middellange termijn ook niet meer naar Nederland zullen komen. Dat zou betekenen dat het aantal arbeidsmigranten afkomstig uit Polen, waarschijnlijk iets versneld af zal nemen. Daar waar een grote discrepantie is tussen de levensstandaard van het thuisland en Nederland, mag verwacht worden dat arbeidsmigranten zodra het weer toegestaan en veilig is, weer naar Nederland zullen komen.

4 ONTWIKKELING VAN ARBEIDSMIGRATIE IN ZUID-HOLLAND

Inzichten vanuit de data en interviews

4.1 BESCHIKBARE DATA

Om voorspellingen te maken van het aantal arbeidsmigranten in Zuid-Holland hebben we een aantal soorten data nodig. Allereerst hebben we data uit het verleden van aantallen arbeidsmigranten in Zuid-Holland nodig. Deze data halen we uit microdata van het CBS. Vervolgens hebben we data nodig over een aantal indicatoren die arbeidsmigratie beïnvloeden, die we hebben geselecteerd mede op basis van de in hoofdstuk 2 besproken literatuur. Van deze indicatoren hebben we ook voorspellingen nodig. Deze data komen vanuit verschillende instanties zoals het IMF en OECD.

Microdata van het CBS gebruikt voor gegevens over arbeidsmigranten

Om de aantallen arbeidsmigranten in het verleden te achterhalen, is gebruik gemaakt van microdata van het CBS. Het CBS heeft data over alle werkenden in Nederland vanaf 2006. Voor een deel van deze personen is informatie bekend over afkomst, leeftijd en gezinssamenstelling. Verder wordt er informatie over migratie verzameld, zoals de datum van migratie. Er zijn in de data twee belangrijke groepen van arbeidsmigranten te onderscheiden: ingezetenen en niet-ingezetenen.

Ingezetenen

Ingezetenen zijn personen die in Nederland verblijven en zich als ingezetene in de Basis Registratie Personen (BRP) laten registreren. Het wettelijk criterium is dat inschrijving verplicht is wanneer iemand verwacht langer dan vier maanden in Nederland te verblijven. Van deze personen wordt naast nationaliteit, leeftijd en geslacht onder meer ook het woonadres, en indien van toepassing ook de gezinssamenstelling geregistreerd. Bij verhuizing of bij vertrek uit Nederland dienen zij dat bij de gemeente van inschrijving te melden.

Niet ingezetenen

Wanneer een persoon minder dan vier maanden in Nederland verblijft, is het niet verplicht zich in te schrijven in de BRP. Wel is er de zogenaamde Registratie Niet Ingezetenen (RNI). Een persoon die kort in Nederland verblijft kan zich melden bij één van de 19 gemeenten met een RNI-loket en zich identificeren met een geldig identiteitsbewijs. Hierbij krijgen ze een Burgerservicenummer (BSN) toegekend dat onbeperkt geldig is. Behalve de voor- en achternaam wordt onder meer de nationaliteit, leeftijd, geslacht en het adres in het buitenland geregistreerd. Vertrek uit Nederland hoeft niet te worden doorgegeven en er wordt ook geen verblijfplaats opgenomen. Van deze groep is dus minder bekend dan van de ingezetenen. Om te bepalen hoeveel niet-ingezetenen er daadwerkelijk in een bepaald jaar in Nederland verblijven, wordt gekeken naar de Polisadministratie.²³ Aangenomen wordt dat iemand die in Nederland werkzaamheden verricht gedurende die periode ook daadwerkelijk in Nederland verblijft. Niet-ingezetenen met een actueel dienstverband worden zo geteld als actieve arbeidsmigranten.

Criteria arbeidsmigranten

In overleg met de Provincie Zuid-Holland en onderzoeksbureau PBLQ, dat een ander onderzoek uitvoert met betrekking tot arbeidsmigratie in Zuid-Holland, zijn we tot een aantal criteria gekomen op basis waarvan we de arbeidsmigranten uit de beschikbare data selecteren. Deze criteria zijn anders voor ingezetenen dan voor niet-ingezetenen doordat er over niet-ingezetenen minder data bekend zijn. Voor ingezetenen gaat het om de volgende criteria:

---

²³ De Polisadministratie is een register dat wordt beheerd door UWV. Daarin wordt informatie verzameld over loon, uitkeringen en arbeidscontracten. Het gaat om de gegevens van alle verzekerde werknemers in Nederland.

1. Komt naar Nederland om te werken: hierbij volgen we de CBS-definitie dat arbeidsmigranten binnen 120 dagen na vestiging in Nederland aan het werk moeten zijn;
2. Afkomstig uit een MOE- of GIPS-land²⁴;
3. Leeftijd 18 – 67 jaar;
4. Studenten, geprivilegieerden, grensarbeiders en kenniswerkers worden niet als arbeidsmigrant beschouwd;
5. Is minimaal 18 uur per week werkzaam;
6. Woont in Zuid-Holland / werkt in Zuid-Holland (of beide);
7. Verblijft korter dan 8 jaar in Nederland (zie voor een toelichting paragraaf 1.3).

Voor niet-ingezetenen gaat het om de volgende criteria:

1. Afkomstig uit een MOE of GIPS-land;
2. Leeftijd 18-67 jaar;
3. Minimaal 18 uur per week werkzaam;
4. Werkt in Zuid-Holland.

Data onderschatten het daadwerkelijke aantal arbeidsmigranten

De data die wij in de volgende paragraaf presenteren, geven inzicht in de groei en kenmerken van arbeidsmigranten in Zuid-Holland, maar zullen qua aantallen deels een **onderschatting** zijn van het daadwerkelijke aantal arbeidsmigranten in Zuid-Holland. Dit komt omdat we de arbeidsmigranten selecteren op basis van de hierboven genoemde criteria, waarbij één missende waarde voor een persoon er altijd in resulteert dat deze persoon niet wordt meegenomen. Neem bijvoorbeeld de werkgemeente van een persoon. Niet-ingezetenen hebben geen woonadres in Nederland, dus worden ze in onze dataset alleen meegenomen als ze in Zuid-Holland werken. Echter de werkgemeente van een persoon bestaat uit een door het CBS samengestelde variabele op basis van een aantal andere databronnen. Dientengevolge is deze werkgemeente niet voor iedere persoon bekend. Wanneer de werkgemeente ontbreekt voor een bepaald persoon, dan wordt deze persoon ook niet meegenomen in onze dataset. Dit geldt eigenlijk voor alle criteria, waarbij de ene variabele (bijvoorbeeld leeftijd) veel beter is geregistreerd dan de andere variabele (zoals werkgemeente).

Daarnaast is er een correctie gemaakt voor de aantallen ingezetenen van 2006 tot en met 2010. Om niet-kenniswerkers te identificeren gebruiken we de inkomensbestanden van het CBS. Wanneer een persoon meer dan het 57^e percentiel van het bruto primair inkomen verdiend, wordt deze persoon aangemerkt als kenniswerker en dus niet meegenomen in onze selectie. De inkomensbestanden van het CBS zijn echter pas vanaf 2011 bekend. Om toch een schatting van de aantallen van 2006-2010 te krijgen, hebben we een logit-regressie uitgevoerd om te kijken wat het effect is van geslacht, leeftijd, sector en land van herkomst op het inkomen voor de jaren die wel bekend zijn. Vervolgens hebben we dit regressiemodel gebruikt om een schatting te maken. Deze schatting hebben we gebruikt voor het inkomen in de jaren 2006-2010.

Gelijktijdig aan dit onderzoek is door onderzoeksbureau PBLQ een onderzoek uitgevoerd dat onder andere kijkt naar de betrouwbaarheid en kwaliteit van de verschillende bronnen om de aantallen arbeidsmigranten in kaart te brengen. We verwijzen naar dit rapport voor een meer uitgebreide beschrijving van de tekortkoming van de data en de oplossingsrichtingen hiervoor.

---

²⁴ Onder MOE-landen vallen de landen: Bulgarije, Estland, Hongarije, Kroatië, Letland, Litouwen, Polen, Roemenië, Slovenië, Slowakije en Tsjechië. Onder GIPS-landen vallen de landen: Griekenland, Italië, Portugal en Spanje.

4.2 AANTALLEN EN KENMERKEN ARBEIDSMIGRANTEN

In deze paragraaf geven we een beschrijving van de groep arbeidsmigranten die is geselecteerd uit de data op basis van de criteria beschreven in paragraaf 4.1. Op basis van deze cijfers kunnen we een gemiddelde arbeidsmigrant in Zuid-Holland als volgt omschrijven: een Poolse man of vrouw rond de 30 jaar oud, werkzaam via een uitzendbureau en/of in de industriesector. Hieronder volgen de gegevens over arbeidsmigranten van 2006 tot en met 2018.

Aantal arbeidsmigranten meer dan vervijfvoudigd in de periode 2006-2018

In onderstaande tabel zijn de aantallen arbeidsmigranten per jaar weergegeven, procentueel verdeeld over ingezetenen en niet-ingezetenen. In figuur 4.1 wordt de ontwikkeling visueel weergegeven.

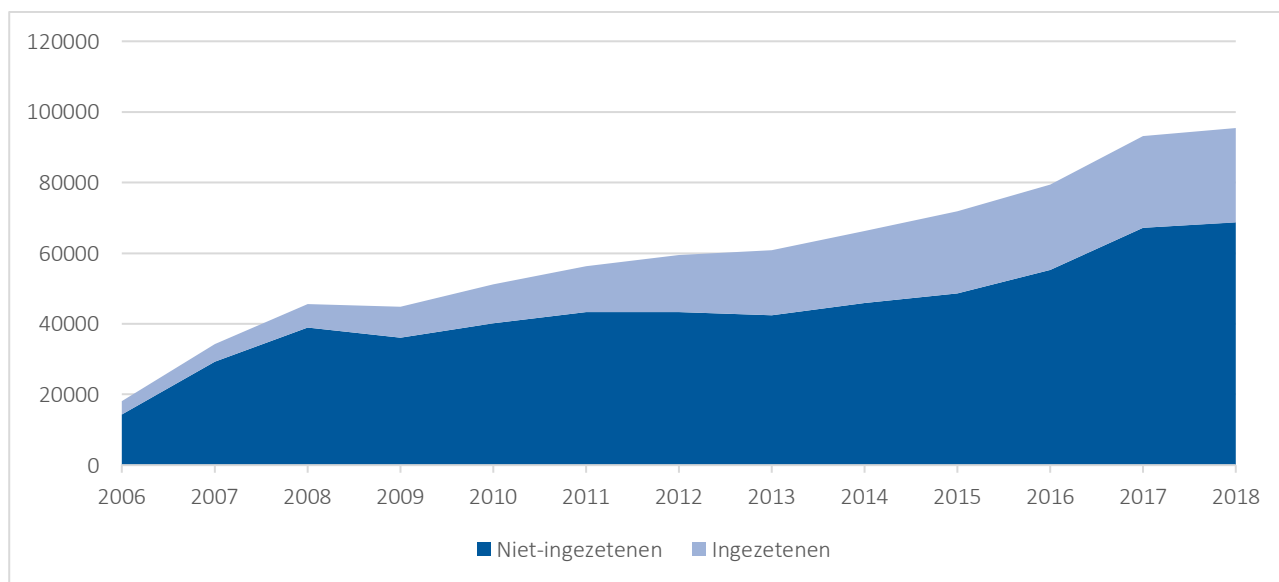
Tabel 4.1: Arbeidsmigranten in Zuid-Holland naar wel/niet ingezetenen, 2006-2018

	Totaal	Ingezetenen	Niet-Ingezetenen
2006*	18038	21%	79%
2007*	34248	15%	85%
2008*	45559	14%	86%
2009*	44886	20%	80%
2010*	51191	22%	78%
2011	56295	23%	77%
2012	59481	27%	73%
2013	60919	30%	70%
2014	66226	31%	69%
2015	71928	32%	68%
2016	79483	30%	70%
2017	93100	28%	72%
2018	95441	28%	72%

Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

*Voor de ingezetenen is in deze jaren een schatting gemaakt

Figuur 4.1: Ontwikkeling ingezetenen en niet-ingezetenen arbeidsmigranten in Zuid-Holland, 2006-2018

Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

We zien een fors stijgende trend van het aantal arbeidsmigranten over de jaren. Het aantal arbeidsmigranten is in de periode 2006-2018 zelfs meer dan vervijfvoudigd. Procentueel gezien is de grootste stijging te zien van 2006 op 2007. Dit kan te maken hebben met het feit dat personen uit een aantal EU-lidstaten, zoals Polen, vanaf 2007 in Nederland arbeid mochten gaan verrichten zonder dat ze daar een werkvergunning voor nodig hadden. Verder zien we het aandeel ingezetenen licht toenemen over de jaren. Dit heeft ook te maken met het feit dat een deel van de Poolse arbeidsmigranten die met name vanaf 2007 naar Nederland zijn gekomen, zich hier ook daadwerkelijk heeft gevestigd.

Meeste arbeidsmigranten afkomstig uit Polen

In tabel 4.2 is voor elk jaar in de periode 2006-2018 de top drie aan herkomstlanden weergegeven. Het betreft arbeidsmigranten die in het desbetreffende jaar nieuw zijn ingestroomd.

In alle jaren staan de arbeidsmigranten uit Polen op nummer 1: het betreft 59-77% van de arbeidsmigranten in Zuid-Holland. Tot 2014 zien we dat arbeidsmigranten in veel mindere mate maar relatief veel ook uit Zuid-Europese landen als Portugal en Griekenland afkomstig waren. Hierbij speelde onder andere de grote economische problemen en beperkte sociale voorzieningen in deze landen in die tijd mee. In 2009 treden de arbeidsmigranten uit Hongarije tot de top 3 herkomstlanden toe. Dat geldt voor Roemenië in 2015 en Bulgarije in 2017.

In 2007 zien we een forse toename van het percentage Poolse arbeidsmigranten in Zuid-Holland, wat overeenkomt met het hierboven genoemde feit dat men vanaf dat moment zonder werkvergunning naar Nederland kon komen. De meest recente jaren laten een daling zien van het aandeel Poolse arbeidsmigranten in Zuid-Holland. Daarvoor in de plaats zien we een forse toename van het aandeel Bulgaarse en Roemeense arbeidsmigranten in Zuid-Holland.

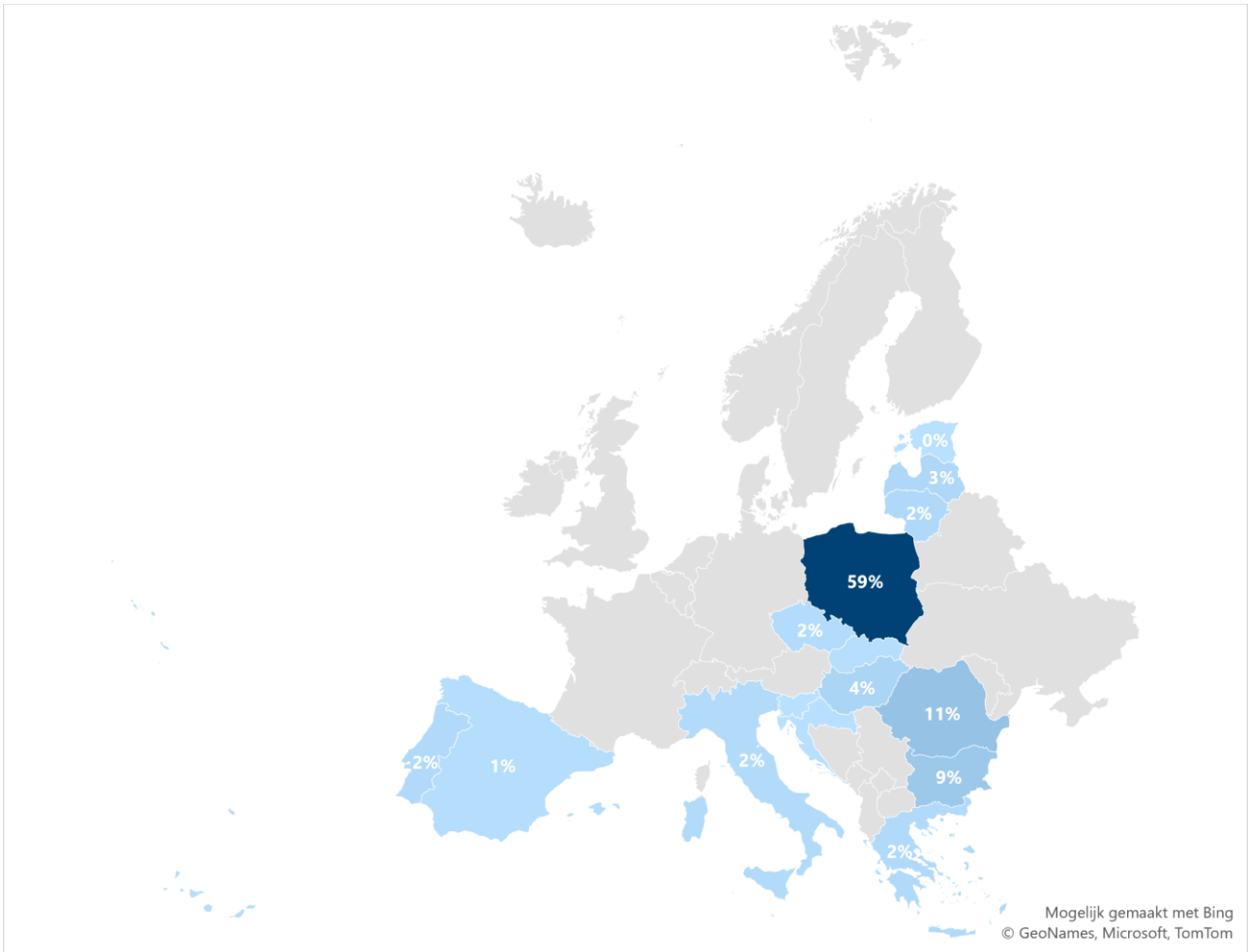
Tabel 4.2: Top drie aan herkomstlanden per jaar in de periode 2006-2018

	Land 1	Land 2	Land 3
2006	Polen: 59%	Portugal: 18%	Griekenland: 8%
2007	Polen: 75%	Portugal: 8%	Griekenland: 4%
2008	Polen: 77%	Portugal: 7%	Griekenland: 3%
2009	Polen: 77%	Portugal: 6%	Hongarije: 4%
2010	Polen: 77%	Portugal: 5%	Hongarije 4%
2011	Polen: 73%	Hongarije: 5%	Portugal: 4%
2012	Polen: 75%	Hongarije: 6%	Portugal: 3%
2013	Polen: 75%	Hongarije: 5%	Portugal: 3%
2014	Polen: 74%	Hongarije: 5%	Portugal: 3%
2015	Polen: 72%	Hongarije: 5%	Roemenië: 4%
2016	Polen: 69%	Roemenië: 6%	Hongarije: 4%
2017	Polen: 65%	Roemenië: 9%	Bulgarije: 6%
2018	Polen: 59%	Roemenië: 11%	Bulgarije: 9%

Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

Figuur 4.2 presenteert de verdeling van de arbeidsmigranten die in 2018 werkzaam waren in Zuid-Holland, over de MOE- en GIPS-herkomstlanden.

Figuur 4.2: Herkomstlanden arbeidsmigranten in Zuid-Holland, in 2018*

Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

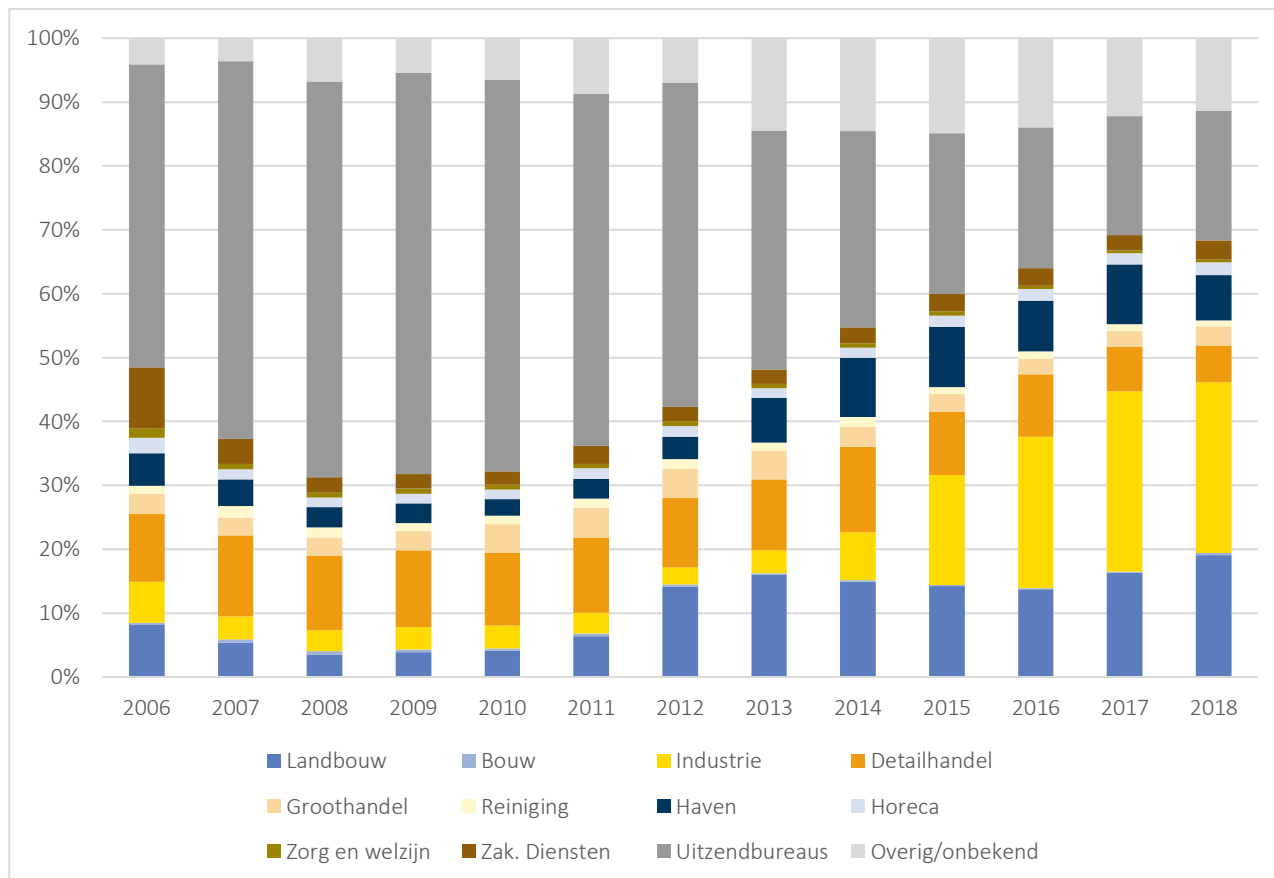
*De 0% in Estland is feitelijk 0,1% maar wordt hier afgerond naar 0.

Meeste arbeidsmigranten werken via een uitzendbureau en/of in de industriële sector en de landbouw

Op het totaal van alle arbeidsmigranten is ongeveer 2% zelfstandig werkzaam in Zuid-Holland, en de rest als werknemer. Voor de werknemers kunnen we kijken in welke sector men actief is. In figuur 4.3 is dit weergegeven.

In de jaren 2006 tot en met 2012 is ongeveer de helft van de arbeidsmigranten werkzaam via een uitzendbureau. Helaas kunnen we daarbij niet zien in welke sector zij bemiddeld zijn. Op basis van het onderzoek van Conclusr onder uitzendbureaus (zie paragraaf 3.1) is het waarschijnlijk dat deze personen voornamelijk in de productie, logistiek en agrarische sector actief zijn. Vanaf 2012 zien we een vrij sterke afname van het aantal arbeidsmigranten dat via uitzendbureaus actief is, en een forse toename van werknemers in de industrie. Het is niet geheel duidelijk waardoor deze trend veroorzaakt wordt. Het zou kunnen dat een deel van de Poolse arbeidsmigranten al vele jaren in Nederland werkt en veel ervaring heeft opgedaan op uitzendbasis, waarna zij op enig moment rechtstreeks in dienst treden bij de werkgever in de sector. Kennelijk is dat in de bouwsector waarin wel degelijk arbeidsmigranten actief zijn, niet het geval. In het interview dat wij afgenomen hebben in de bouw en infrasector wordt inderdaad aangegeven dat de inzet van arbeidsmigranten bijna altijd plaatsvindt via uitzendbureaus en bemiddelingsbureaus.

Figuur 4.3: Verdeling arbeidsmigranten over sectoren, 2006-2018

Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

Figuur 4.3 laat zien dat in 2018 de meeste arbeidsmigranten werken via uitzendbureaus (20%), of rechtstreeks in de industrie (27%) of de landbouw (19%).

De arbeidsmigrant in Zuid-Holland is relatief jong

Tabellen 4.3 en 4.4 geven een overzicht van de persoonskenmerken, gezinssituatie en woon/werk situatie van arbeidsmigranten in Zuid-Holland in de periode 2006-2018. Figuur 4.4 laat deze kenmerken in het jaar 2018 zien. De gezinssituatie en woon/werksituatie zijn alleen voor ingezetenen arbeidsmigranten weergegeven. De gezinssituatie is namelijk niet bekend voor niet-ingezetenen, net als de woonplaats (ze vallen dus allemaal in de categorie 'Werkt in Zuid-Holland').

Over het algemeen zijn de kenmerken van de arbeidsmigranten in Zuid-Holland relatief constant over de tijd: er zijn meer mannelijke dan vrouwelijke arbeidsmigranten, men is gemiddeld 32/33 jaar oud. Zie tabel 4.3. De ingezetene arbeidsmigrant is gemiddeld iets ouder dan de niet-ingezetene arbeidsmigrant. Wat opvalt is dat er onder de ingezetenen arbeidsmigranten relatief veel vrouwen zijn vergeleken met de niet-ingezetenen.

Tabel 4.3: Geslacht en leeftijd arbeidsmigranten Zuid-Holland, ingezetenen en niet-ingezetenen, 2006-2018

	Geslacht						Gemiddelde leeftijd		
	Ingezetenen		Niet-ingezetenen		Totaal		Ingezetenen	Niet-ingezetenen	Totaal
	M	V	M	V	M	V			
2006	48%	52%	70%	30%	65%	35%	32	32	32
2007	49%	51%	68%	33%	65%	35%	33	31	31
2008	53%	47%	68%	32%	66%	34%	33	31	31
2009	54%	46%	65%	35%	63%	37%	33	31	32
2010	55%	45%	66%	34%	63%	37%	34	31	32
2011	55%	45%	67%	34%	64%	36%	34	31	32
2012	53%	47%	65%	35%	62%	38%	34	31	32
2013	54%	46%	64%	36%	61%	39%	34	31	32
2014	53%	47%	63%	37%	60%	40%	34	31	32
2015	52%	48%	64%	36%	60%	40%	34	31	32
2016	52%	48%	64%	36%	61%	39%	34	32	33
2017	51%	49%	65%	35%	61%	39%	34	32	33
2018	49%	51%	65%	36%	60%	40%	35	32	33

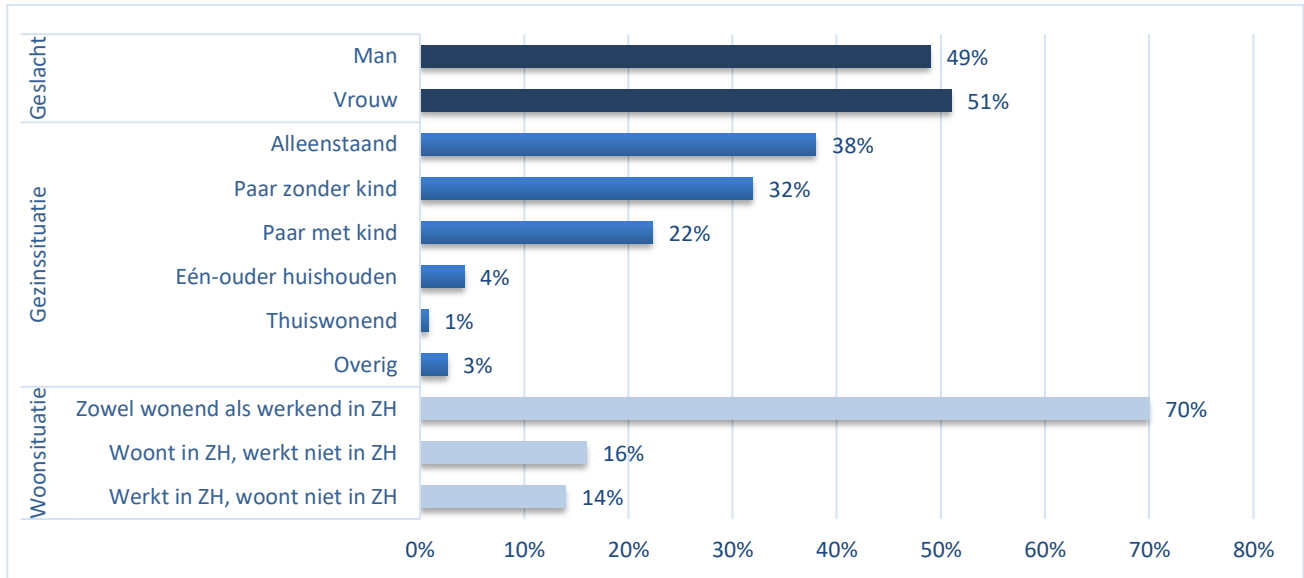
Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

Tabel 4.4: Gezins- en woonsituatie ingezetenen arbeidsmigranten in Zuid-Holland, 2006-2018

	Gezinssituatie (alleen ingezetenen)						Woon/werksituatie (alleen ingezetenen)		
	Thuis-wonend	Alleenstaand	Paar zonder kind	Paar met kind	Eén-ouder-huishouden	Overig	Woont in ZH, werkt niet in ZH	Werkt in ZH, woont niet in ZH	Zowel wonend als werkend in ZH
2006	0%	29%	24%	37%	7%	2%	15%	10%	75%
2007	0%	30%	26%	35%	7%	2%	16%	10%	75%
2008	0%	30%	24%	37%	6%	2%	13%	10%	76%
2009	0%	31%	24%	36%	6%	2%	14%	10%	76%
2010	0%	31%	24%	36%	6%	2%	14%	9%	77%
2011	0%	34%	26%	32%	6%	2%	12%	9%	78%
2012	1%	36%	26%	29%	6%	3%	12%	9%	79%
2013	1%	35%	26%	31%	5%	3%	13%	11%	77%
2014	1%	34%	27%	31%	5%	2%	15%	13%	72%
2015	1%	34%	28%	29%	5%	3%	16%	12%	71%
2016	1%	35%	30%	28%	5%	2%	15%	12%	73%
2017	1%	36%	31%	25%	5%	3%	17%	13%	71%
2018	1%	38%	32%	22%	4%	3%	16%	14%	70%

Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

Figuur 4.4: Kenmerken ingezetten arbeidsmigranten Zuid-Holland, 2018

Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

Uit tabel 4.4 en figuur 4.4 blijkt dat het grootste deel van de ingezetten arbeidsmigranten in Zuid-Holland er zowel woonachtig als werkzaam is. De personen die in Zuid-Holland wonen en elders werken, zijn met name werkzaam in de aangrenzende provincies Noord-Holland (38%), Noord-Brabant (24%) en Utrecht (18%). Dit kan deels verklaard worden doordat in sommige sectoren de hoofdvestiging van een bedrijf wordt gerekend als de werkgemeente, terwijl de nevenvestiging waar de arbeidsmigrant daadwerkelijk werkzaam is, wel in Zuid-Holland kan liggen. De personen die in Zuid-Holland werken maar niet wonen, zijn ook met name woonachtig in de aangrenzende provincies Noord-Brabant (43%), Noord-Holland (19%) en Zeeland (10%). Overigens liggen de percentages van de arbeidsmigranten die in Zuid-Holland wonen maar niet werken, en andersom in 2018 in dezelfde orde van grootte. Qua gezinssituatie zien we een stijging van het aandeel alleenstaanden en paren zonder kinderen, en een afname van het aandeel paren met kinderen.

4.3 BEELDEN UIT INTERVIEWS

We hebben in het kader van dit onderzoek negen interviews gehouden met diverse experts bij brancheorganisaties/bedrijfsverenigingen. Deze interviews vonden plaats in de periode 10 juni-21 juli 2020, ofwel tijdens de coronatijd waarin al wel de eerste versoepelingen in de overheidsmaatregelen hadden plaatsgevonden. Het betreft interviews met de volgende organisaties: Glastuinbouw Nederland, FNLI, TLN, OSB, Bouwend Nederland²⁵, Deltalinqs, NBBU, ABU en VHA (zie ook bijlage I). Deze organisaties zijn achtereenvolgens actief in de glastuinbouw, levensmiddelenindustrie, transport en logistiek, schoonmaak- en bedrijfsdiensten, bouw en infra, de Rotterdamse haven, uitzendbranche, en huisvesting van arbeidsmigranten. De selectie van deze organisaties is grotendeels gebaseerd op de sectoren gepresenteerd in figuur 4.3. Deze negen interviews geven een goed beeld van wat er in deze sectoren op het gebied van arbeidsmigranten speelt, maar zijn niet volledig representatief voor het totale beeld van arbeidsmigranten.

²⁵ Bouwend Nederland heeft vanwege het belang van arbeidsmigranten een studie hiernaar laten verrichten: EIB (2019), Buitenlandse arbeidskrachten in de bouw. Onderzoek naar de omvang van en ervaringen met de inzet van buitenlandse arbeidskrachten. Dit rapport gaat niet alleen in op arbeidsmigranten maar ook op andere buitenlandse arbeidskrachten waaronder ZZP-ers.

4.3.1 Belang van arbeidsmigranten

Het belang van arbeidsmigranten in specifieke sectoren is behoorlijk groot, niet alleen voor wat betreft de kwantiteit uitgedrukt in het percentage van het totaal aantal werknemers maar ook voor de aard van de werkzaamheden die zij verrichten. In de interviews wordt daarover het volgende aangegeven.

Belang van arbeidsmigranten is behoorlijk groot in specifieke (deel)sectoren

Het kwantitatieve belang van arbeidsmigranten in de geïnterviewde sectoren varieert nogal, maar het betreft steeds wel een substantieel percentage van het totaal aantal werknemers. Eén van de gesprekspartners vat het belang van arbeidsmigranten voor Nederland als volgt samen: 'Als de stroom aan arbeidsmigranten ophoudt, dan staat half Nederland stil'.

In de interviews met de zes organisaties gelieerd aan sectoren wordt dit belang als volgt aangeduid:

- Bijna 10% van de beroepschauffeurs in de transport- en logistieksector is afkomstig uit Europa en dan met name uit Oost-Europa. Deze arbeidsmigranten zijn nodig omdat het werknemersbestand al flink vergrijsd is.
- De schoonmaak- en bedrijfsdienstenbranche geeft aan niet zonder westerse en niet-westerse migranten te kunnen, waarbij een groot deel statushouders zijn.
- Het belang van arbeidsmigranten werd in 2017 geschat op circa 20% van de totale werkgelegenheid in de bouwsector. Het belang van arbeidsmigranten is groot vanwege de schaarste aan personeel in de sector; er is sprake van een gespannen arbeidsmarkt. Binnen de brancheorganisatie Bouwend Nederland wordt daarom al enige tijd gewerkt met een meerjarenprogramma gericht op instroom waarin naast herintreders en zij-instromers vanuit krimpsectoren, ook meer aandacht gegeven gaat worden aan de inzet van buitenlandse arbeidskrachten.
- In de industriële bedrijven in de mainport Rotterdam wordt een groot beroep op arbeidsmigranten gedaan.
- In de vleessector zijn er indicaties dat circa 50% tot in sommige gevallen 80% van het personeel arbeidsmigrant zou zijn (op basis van vrije nieuwsgaring), waarmee het belang van arbeidsmigranten dus groot is.²⁶ In andere delen van de levensmiddelenindustrie is mogelijk ook sprake van inzet van arbeidsmigranten, die daarmee onderdeel uitmaken van de flexibele schil van 10-15% van het aantal personeelsleden. Maar deze inzet is veel minder structureel.
- 72% van de werknemers die in 2018 in de glastuinbouw heeft gewerkt heeft dat gedaan anders dan vanuit een dienstverband. Van dat percentage is tenminste 80% internationale werknemer die via een uitzendbureau heeft gewerkt.

Arbeidsmigranten verrichten werkzaamheden die Nederlanders minder graag verrichten en hebben een grote arbeidsethos

Dat de arbeidsmigranten werk verzetten dat niet of nauwelijks nog door Nederlandse werknemers verricht wordt, geven de geïnterviewden met de volgende bewoordingen aan:

- Personeel in Nederland is voor dit soort werkzaamheden lastig te krijgen.
- Arbeidsmigranten nemen door hun arbeidsethos sneller een klus aan dan veel Nederlandse werknemers.
- Ook voor piekinzet wordt vaker de arbeidsmigrant ingezet vanwege de arbeidsethos.
- De arbeidsmigranten komen graag in Nederland werken, en Nederlanders doen dit werk niet graag.
- De arbeidsmigranten werken aan de onderkant van de arbeidsmarkt in het uitvoerende werk. Dat type personeelsleden is in Nederland schaars.
- De arbeidsmigranten doen werk waarvoor mensen in Nederland niet warm lopen, maar dat wel gedaan moet worden.

---

²⁶ Daarmee maken de arbeidsmigranten in de vleessector overigens een bescheiden deel uit van het totaal aantal arbeidsmigranten in Nederland.

- De arbeidsmigranten die in Nederland werkzaam zijn, hebben over het algemeen een groot arbeidsethos, zijn bereid hard te werken en 's nachts te werken. Ze verrichten veel en zwaar werk.

Veelal verrichten arbeidsmigranten dus werk dat Nederlanders niet willen doen. Daarnaast constateren enkele partijen dat we in Nederland steeds minder vaklieden zoals bijvoorbeeld monteurs en ijzervlechters hebben, en daardoor vaker dit soort vakmensen naar Nederland moeten halen.

Kader 4.1: Inzet van arbeidsmigranten bij fysiek zwaar werk (en Duitsland als concurrent van Nederland)

“Een trend die al langer speelt op de arbeidsmarkt is dat Nederlanders steeds vaker geen fysiek zwaar werk willen doen. Denk aan werk in slachterijen, in de weg- en waterbouw, in de bouw en in de tuinbouw. Al jaren hebben migranten uit Oost- en Zuid-Europa hier de plekken van Nederlanders overgenomen. En niet alleen in ons land. Door corona zijn veel migranten plots vertrokken naar hun land van herkomst uit angst dat zij door verscherpte quarantainemaatregelen niet meer binnen konden komen. De vraag is of zij allemaal weer terugkomen, zeker nu Duitsland -Nederlands belangrijkste concurrent als het gaat om arbeidsmigratie- de migranten lokt met betere en hogere lonen. Er bestaat dus een grote kans dat het tekort aan deze arbeidskrachten toeneemt als de economie weer aantrekt.”

Bron: <https://insights.abnamro.nl/2020/07/headlines-structurele-schaarste-aan-arbeidskrachten-ook-in-coronatijd/>

Bijna de helft van de arbeidsmigranten in Nederland wordt ingezet via uitzendbureaus

Enkele geïnterviewde organisaties geven expliciet aan dat de arbeidsmigranten bij hun leden veelal werkzaam zijn via uitzendbureaus. De uitzendbranche (NBBU en ABU) schat in dat er door hun leden in totaal circa 184.000 arbeidsmigranten worden bemiddeld.²⁷²⁸ Er wordt vaak aangegeven dat er in totaal in Nederland ongeveer 400.000 arbeidsmigranten werkzaam zijn. Dan zou circa 45% van de arbeidsmigranten via een uitzendbureau werken. Dit percentage voor Nederland correspondeert overigens niet met de in figuur 4.3 gepresenteerde 20%; een percentage dat is berekend op basis van diverse uitgangspunten (zie paragraaf 4.1) en geldt voor de provincie Zuid-Holland. De gegevens van NBBU en ABU wijzen verder uit dat de meeste arbeidsmigranten via hun leden in Noord-Brabant en Noord-Holland werkzaam zijn; in Zuid-Holland wordt mogelijk dus relatief minder vaak via een uitzendbureau gewerkt.

Het andere deel is in dienst bij de bedrijven zelf. Daaronder bevinden zich werkgevers die graag een langdurige band met de arbeidsmigranten opbouwen. Er wordt zelfs een voorbeeld genoemd van een bedrijf dat zijn personeel in Polen opleidt om ze vervolgens naar Nederland te halen.

In Zuid-Holland zijn arbeidsmigranten in diverse sectoren en regio's werkzaam

De meeste geïnterviewden hebben goed zicht op de inzet van arbeidsmigranten in hun sector in Nederland, of het westen van Nederland, maar niet ook nog eens heel specifiek op de inzet van arbeidsmigranten in Zuid-Holland omdat zij grotendeels sector-georiënteerd zijn. Wel geven zij aan dat Zuid-Holland een belangrijk aandeel heeft in de arbeidsmigranten die in Nederland ingezet worden; daarmee zijn de door hen gedane uitspraken ook relevant voor Zuid-Holland. Uit informatie in de uitzendbranche verzameld in 2018 komt naar voren dat binnen Zuid-Holland met name het Westland een belangrijk aandeel heeft als het gaat om waar arbeidsmigranten werken. Verder zijn Noord-Brabant en Noord-Holland belangrijke provincies. In Zuid-Holland worden de volgende voorbeelden genoemd van regio's/sectoren waarin veel arbeidsmigranten werkzaam zijn: de regio's Holland-Rijnland en Haaglanden, de haven en raffinaderijen in Rijnmond, de glastuinbouw in het Westland, Bleiswijk, Barendrecht en Rijnsburg, de visverwerking in Katwijk, de kaasproductie in Bodegraven, en bij transportbedrijven.

²⁷ <https://www.abu.nl/app/uploads/2019/02/Factsheet-A3-NBBU-ABU-Arbeidsmigranten-highres.pdf.pdf>

²⁸ Dit getal komt uit het laatst uitgevoerde onderzoek door ABU en NBBU in 2018. Men verwacht dat het aantal in 2019 al weer fors hoger zal liggen.

4.3.2 Landen van herkomst

Arbeidsmigranten uit Polen nemen procentueel iets af maar in absolute termen niet; Roemenen, Bulgaren en Hongaren zijn in opkomst

Niet alle geïnterviewde organisaties hebben even goed zicht op de herkomstlanden van de arbeidsmigranten die in hun sector werkzaam zijn. Desalniettemin geven de interviews wel duidelijke indicaties dat vooral Polen, op een nog grote achterstand gevolgd door Roemenië, Bulgarije en Hongarije, de belangrijkste herkomstlanden van de arbeidsmigranten zijn. En dat het percentage Polen weliswaar dalende is maar dat de arbeidsmigranten uit Polen qua aantal nog steeds van zeer groot belang zijn. Het aantal arbeidsmigranten uit Roemenië, Bulgarije en Hongarije is in opkomst. Dat het absolute aantal Polen niet omlaag gaat, komt waarschijnlijk omdat het totaal aantal arbeidsmigranten jaarlijks omhoog gaat.

Volgens meerdere geïnterviewden zijn de belangrijkste determinanten die de herkomstlanden verklaren, het verschil in lonen en arbeidsvoorwaarden tussen de landen, en afhankelijk van de sector (zoals in het vervoer en bij seizoensarbeid) de nabijheid van het land. Omdat Polen in hun eigen land meer zijn gaan verdienen, neemt het percentage Polen af maar is het absolute aantal dat als arbeidsmigrant in Nederland werkt nog steeds substantieel. In Polen speelt daarnaast ook mee dat er aldaar heden ten dage een sterk beleid is om jonge Polen in hun eigen land te houden, waarbij personen onder de 26 jaar geen inkomstenbelasting hoeven te betalen. Voor Bulgaren en Roemenen is het salaris dat ze in Nederland kunnen verdienen nog steeds vele malen hoger dan wat ze in hun thuisland verdienen.

Een van de geïnterviewden wijst op een soort 'padafhankelijkheid' in de herkomstlanden. Als een werkgever eenmaal heeft ingezet op Poolse werknemers, dan zal deze niet zo snel mensen met een andere nationaliteit aannemen. Enerzijds omdat er sprake is van verschillen in cultuur, en anderzijds omdat men dan weer allerlei zaken in een andere taal moet regelen. Een werkgever met vooral Poolse werknemers zal dus proberen zijn mensen zoveel mogelijk uit Polen te halen.

Af en toe worden ook enkele andere herkomstlanden genoemd

In specifieke sectoren geeft men aan dat arbeidsmigranten ook uit andere landen afkomstig zijn, zoals uit Litouwen, Letland en Kroatië, Spanje, Turkije en Duitsland (waarschijnlijk betreft dit Oost-Europese arbeidsmigranten die voorheen in Duitsland woonden en werkten, of als grensarbeiders in Nederland werkzaam zijn). Een organisatie geeft aan meer arbeidsmigranten uit Spanje en Griekenland te verwachten omdat het daar economisch niet goed gaat. Dat is op dit moment echter niet het geval en komt waarschijnlijk omdat men met name de jongeren voor hun eigen land wil behouden. Voor wat betreft Spanjaarden wijst een andere geïnterviewde erop dat de komst naar Nederland soms lastig ligt, omdat Spanjaarden een wat hogere verwachting hebben van de huisvesting dan de Oost-Europeanen.

Er worden nog weinig geluiden vernomen over nieuwe herkomstlanden

Over arbeidsmigranten afkomstig uit nieuwe herkomstlanden wordt door de geïnterviewde organisaties weinig vernomen. Men denkt wel dat de arbeidsmigranten in de toekomst meer gehaald zullen moeten worden aan de randen van de EU.

Een paar organisaties geven aan arbeidskrachten van buiten Europa aan te willen trekken, maar dat dit in Nederland politiek gevoelig ligt en qua regelgeving (nog) niet eenvoudig is.

Een van de geïnterviewden geeft aan een stijging vanuit de Baltische staten (Estland, Letland en Litouwen), en wellicht ook Oekraïne, te verwachten. Vanuit Oekraïne gebeurt dit waarschijnlijk via een constructie waarbij Polen eerst Oekraïners naar Polen haalt om ze vervolgens te detacheren in Nederland. In Polen is het beleid om 'derdelanders' naar Polen te halen veel minder streng dan in Nederland.

4.3.3 Persoonskenmerken, verblijfsduur en huisvesting

Niet alle geïnterviewde organisaties zijn op de hoogte van de persoonskenmerken, verblijfsduur en huisvesting van arbeidsmigranten. Hieronder wordt op een rij gezet wat daarover wel bekend is bij deze organisaties.

Arbeidsmigranten zijn bij komst naar Nederland jong en de verblijfsduur is zeer verschillend

Het algemene inzicht is dat arbeidsmigranten relatief jong zijn als ze in Nederland komen werken. Arbeidsmigranten bevinden zich met name in de leeftijdsgroep 25-40 jaar.

Ze komen vaak na hun studie, als ze nog weinig sociale verplichtingen hebben, in Nederland werken om extra geld te verdienen. Alle arbeidsmigranten hebben daarom werk en hun intentie is vaak om hier tijdelijk te verblijven. De intentie om hier langer of permanent te gaan wonen komt pas op latere leeftijd. Er zijn werkgevers die de arbeidsmigranten langer aan hun bedrijf willen verbinden. Als de arbeidsmigranten zicht hebben op een vast contract dan is men eerder geneigd om volledig in Nederland te komen wonen en hun gezin mee te nemen. Beide groepen arbeidsmigranten hebben hoogstwaarschijnlijk een andere woonbehoefte, waarbij de (aanvankelijk) tijdelijke arbeidsmigranten een lagere prijs, een kleinere woonruimte en een lagere kwaliteit vragen dan de arbeidsmigranten die langer hier blijven en huisvesting zoeken voor een partner/gezin.

Een deel van de arbeidsmigranten verblijft minder dan zes maanden in Nederland, maar van deze groep zijn weinig gegevens bekend. Een ander deel vertrekt na een aantal jaar en gaat dan weer in eigen land werken. In een deel van de sectoren worden arbeidsmigranten voor pieken in de productie of seizoensarbeid ingezet, en de daar werkzame arbeidsmigranten keren meestal periodiek of jaarlijks terug. Wel zijn ze meestal jarenlang aan één bedrijf verbonden. Ook is er een groep die hier tien jaar of langer verblijft, en hier ook mogelijk wil blijven werken en wonen.

Een van de geïnterviewden meldt dat Roemenen en Bulgaren vaak jonger zijn dan de Polen die naar Nederland komen, beter Engels spreken en ook vaak als stelletjes naar Nederland komen. Een andere gesprekspartner verneemt geluiden dat er tegenwoordig veel stelletjes zijn die samen naar Nederland komen om te werken. Mogelijk houdt deze ontwikkeling de komende jaren aan.

Verskillende wensen aan huisvesting

Enerzijds wordt aangegeven dat arbeidsmigranten zelf behoefte hebben aan zeer goedkope huisvesting zodat er van het verdiende geld zoveel mogelijk overblijft. Anderzijds constateert men ook behoefte aan kwalitatief betere huisvesting waarbij meer ruimte is voor privacy.²⁹ Naar alle waarschijnlijkheid heeft dit te maken met de te verwachten verblijfsduur van de arbeidsmigranten.

De huisvesting van arbeidsmigranten wordt vaak geregeld via tussenpersonen/uitzendbureaus. Een van de geïnterviewden geeft aan dat gemeenten, provincie en werkgevers gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor goede huisvesting voor arbeidsmigranten. Deze partijen moeten hun krachten bundelen om het grote tekort aan huisvesting op te lossen. De uitdaging ligt hierbij in de kwantiteit, kwaliteit én betaalbaarheid van de huisvesting. Recent is er de nodige beleidsaandacht voor het welzijn en de huisvesting van arbeidsmigranten bijvoorbeeld via het Aanjaagteam Bescherming Arbeidsmigranten onder leiding van Emile Roemer.³⁰ En de VHA heeft onlangs een brief met tien concrete aanbevelingen gestuurd met een oproep aan 100 gemeenten voor meer en betere huisvesting van arbeidsmigranten.³¹

Wat een enkele gesprekspartner daarbij signaleert is dat in het westen van het land de huisvesting vaak anders geregeld wordt dan in de rest van het land. In het westen gaat de huisvesting vaak via een uitzendbureau, terwijl in de rest van het land de huisvesting ook vaak door de ondernemers zelf geregeld wordt. Er wordt verder geen waardeoordeel gegeven over of het ene beter is dan het andere, maar het is wel een opvallend verschil.

---

²⁹ In de transportsector blijven de chauffeurs vaak in het herkomstland wonen, en overnachten ze tijdens het werk in de vrachtwagen. Huisvesting is hierbij niet aan de orde.

³⁰ Eerste aanbevelingen van het Aanjaagteam bescherming arbeidsmigranten o.l.v. Emile Roemer, 11 juni 2020.

³¹ Actieplan VHA voor meer en betere huisvesting van arbeidsmigranten, 28 mei 2020

Een gesprekspartner meldt dat een groot deel van de arbeidsmigranten in hun sector niet woont in de huizen die via de uitzendbureaus worden geregeld, maar dat deze arbeidsmigranten zelf op de markt goedkope woonruimte zoeken.

Wat de kwaliteit van huisvesting voor arbeidsmigranten betreft, is er in 2012 een keurmerk in het leven geroepen, Stichting Normering Flexwonen (SNF). Dit keurmerk bevat een aantal eisen waaraan een woning van een arbeidsmigrant moet voldoen (denk aan oppervlakte, alle voorzieningen onder een dak etc.). In de agrarische sector heeft men echter een eigen keurmerk, het Agrarisch Keurmerk Flexwonen (AKF), die net weer wat andere eisen aan de huisvesting stelt.³² Voor beide keurmerken wordt bij verschillende gemeenten gelobbyd om het keurmerk in hun beleid op te nemen. Dit leidt mogelijk tot versnipperde beleidsvoering in verschillende gemeenten.

Enkele gesprekspartners wijzen op de mogelijke impact van de uitbraak van het coronavirus op de gewenste huisvesting. Op dit moment zijn veel arbeidsmigranten gehuisvest in meer-persoonskamers. De corona-uitbraak zal wellicht een impuls geven aan de behoefte aan éénpersoonskamers voor arbeidsmigranten. Dit heeft echter wel tot gevolg dat de vraag naar wooneenheden voor arbeidsmigranten alleen maar groter wordt. En dat de kosten van de huisvesting omhoog zullen gaan. Dit zal een deel van de arbeidsmigranten niet fijn vinden aangezien zij liefst zo min mogelijk geld aan huisvesting uitgeven.

---

³² <https://flexwonen.nl/overeenkomsten-en-verschillen-tussen-het-akf-en-snf-keurmerk/>

5 VOORSPELLINGEN VAN ARBEIDSMIGRATIE

Inzichten vanuit interviews en prognosemodel

5.1 INZICHTEN OVER DE ONTWIKKELING UIT DE INTERVIEWS

5.1.1 Effecten van de uitbraak van het coronavirus

Impact corona-uitbraak verschilt per sector; men verwacht snel herstel

De gevolgen van de uitbraak van het coronavirus pakken per sector verschillend uit. Enerzijds kan de corona-uitbraak gevolgen hebben voor de beschikbaarheid van arbeidsmigranten vanwege de reisbeperkingen. Anderzijds hebben sectoren te maken met vraaguitval door de economische crisis.

Er wordt aangegeven dat arbeidsmigranten óf in hun eigen land gebleven zijn omdat er niet gereisd kon worden, óf dat zij al begin maart 2020 teruggegaan zijn om de reisbeperkingen juist voor te zijn. De aan consumentenbestedingen gelieerde sectoren hadden vrij snel te maken met vraaguitval waardoor de flexibele schil aan arbeidskrachten de wacht werd aangezet. In die sectoren was de verminderde inzet van arbeidsmigranten geen probleem. Men verwacht dat deze arbeidsmigranten wel weer terugkomen zodra alles weer hersteld is. De eerste reisbewegingen zijn al waargenomen. Ook merkt een gesprekspartner op dat er door de corona-uitbraak mogelijk wat minder arbeidsmigranten naar Nederland toekomen maar dat de Brexit mogelijk alsnog leidt tot een hogere instroom.

Bijvoorbeeld in de glastuinbouw is met veel communicatie alles op alles gezet om te voorkomen dat de arbeidsmigranten bang zouden worden en terug zouden reizen. Een deel is daardoor in Nederland gebleven. Er was gedurende een korte periode wel sprake van dat er minder arbeidsmigranten kwamen omdat de grenzen dicht waren, maar vrij snel daarna kwamen ze weer richting Nederland. In die korte periode is er wat geschoven tussen bedrijven omdat bij het ene bedrijf meer werk was dan bij het andere bedrijf. En zijn er mensen uit de horeca tijdelijk in de glastuinbouw komen werken en scholieren hebben meer uren gedraaid.

De transportsector is een voorbeeld van een sector die snel reageert op economische veranderingen. In de zomer van 2020 bevond de transportsector zich dus al in een flinke dip. De verwachting is dat de sector daar ook weer snel uit zal klimmen zodra de economie weer aantrekt. De bouwsector is een voorbeeld van een sector die conjunctureel na ijlt, en dus wordt daar een economische dip verwacht in het derde/vierde kwartaal van 2020. Na de laagconjunctuur zien de sectoren de vraag weer herstellen, en daarmee de vraag naar arbeidsmigranten. En de gesprekspartners geven aan ook niet bang te zijn dat de arbeidsmigranten weg zullen blijven.

Die verschillen per sector werden ook gevoeld in de uitzendbranche, afhankelijk van in welke sector een uitzendbureau arbeidskrachten had geplaatst. Een deel had geen werk meer voor de arbeidsmigranten, terwijl een ander deel juist mensen tekort kwam. Er is steeds zo goed mogelijk naar oplossingen gezocht door mensen bijvoorbeeld tijdelijk ergens anders te plaatsen. Ook de uitzendbranche stelt vast dat een behoorlijk deel van de arbeidsmigranten gewoon in Nederland is gebleven.

Vooralsnog verwachten de geïnterviewde organisaties dat de gevolgen van het coronavirus tijdelijk zullen zijn, en dat op relatief korte termijn in 2020 of begin 2021 de markt zich weer zal herstellen, evenals de vraag naar en het aanbod van arbeidsmigranten.

5.1.2 Technologische ontwikkelingen

Technologie ondersteunt en verandert het werk van arbeidsmigranten licht, maar leidt niet tot minder werk

Het is bekend dat technologische ontwikkelingen kunnen leiden tot een hogere arbeidsproductiviteit waardoor eenzelfde hoeveelheid werk met minder arbeidskrachten verricht kan worden. Vooral nog voorzien de geïnterviewde organisaties in de komende vijf jaar echter geen teruggang in het benodigde aantal arbeidsmigranten als gevolg van technologische ontwikkelingen in hun branche.

De meeste technologische ontwikkelingen vervangen namelijk niet de inzet van mensen maar ondersteunt de mensen in hun werkactiviteiten, waardoor het werk fysiek minder zwaar wordt. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in de vleessector, glastuinbouw en schoonmaakbranche. Het werk verandert daardoor deels van inhoud maar het werk blijft wel bestaan. Veel van het werk dat door arbeidsmigranten verricht wordt is namelijk handmatig of vakmatig werk dat zich lastig door machines laat uitvoeren. Wel ziet men een langzame verschuiving van de taken die werknemers moeten verrichten. Simpele handelingen worden overgenomen door machines maar kennis en ogen voor controle zijn nog wel nodig. Dit in lichte mate veranderde werk wordt vaak door dezelfde groep arbeidsmigranten verricht.

Echt vervangen van menselijke handelingen vergt technologische ontwikkelingen die soms wel 20-30 jaar in beslag nemen, en ook dan leert de praktijk dat daar dan weer ander werk voor in de plaats komt.

5.1.3 Vraag naar arbeidsmigranten in de komende vijf jaar

Behoeft aan arbeidsmigranten zal verder toenemen

Een deel van de geïnterviewde sectoren verwacht dat de vraag naar laaggeschoold (technisch) werk de komende vijf jaar ongeveer hetzelfde zal blijven, een ander deel verwacht een verdere groei in de vraag. De behoefte aan arbeidsmigranten zal de komende vijf jaar naar verwachting dus verder toenemen. De trend is duidelijk maar aan welke hoeveelheden arbeidsmigranten de komende vijf jaar behoefte zal zijn, laat zich echter lastig inschatten. Een van de geïnterviewden geeft aan dat in Nederland wellicht sprake zal zijn van een stijging van 10-15% arbeidsmigranten per jaar. Een ander geeft aan dat er – uitgaande van 400.000 arbeidsmigranten in 2020 - mogelijk de komende jaren 50.000 extra arbeidsmigranten in Nederland nodig zullen zijn; hetgeen neerkomt op een toename van 12,5%.

De arbeidsmigranten zijn een structureel onderdeel van de nationale economie geworden. In deze arbeidsmarktvraag zal Nederland op deze termijn zeker niet zelf kunnen voorzien.

Daar waar groei voorzien wordt, wordt gewezen op de vergrijzing van werknemers en voorziene groei in de sector al dan niet door grote maatschappelijke uitdagingen zoals verduurzaming. Het betreft laaggeschoold (technisch) werk dat Nederlanders niet graag doen, en laaggeschoold technisch werk waar in Nederland nauwelijks voor wordt opgeleid.

Mogelijk dat de groei iets geremd zal worden als de coronacrisis lang aanhoudt of opnieuw oplaait, en veel mensen in Nederland op zoek moeten naar een andere baan. Gevolgen van technologische ontwikkelingen zijn beperkt omdat die het hand- en vakmatige werk voornamelijk ondersteunen maar niet zullen vervangen.

5.1.4 Ontwikkelingen in de herkomstlanden

Huidige verschuivingen zetten door, en in toekomst lijkt inzet van buiten de EU noodzakelijk

Zoals in het vorige hoofdstuk aangegeven vernemen de geïnterviewde organisaties nog weinig over nieuwe ontwikkelingen wat betreft de herkomstlanden van arbeidsmigranten. Grosso modo komt het neer op een procentuele afname van de Polen gepaard gaande met een procentuele toename van arbeidsmigranten uit Roemenië, Bulgarije en Hongarije. En in een enkele sector wordt gewezen op de mogelijke opkomst van landen zoals Estland, Letland en Litouwen. Men verwacht niet dat de verdeling naar herkomstland er over vijf jaar heel anders uit zal zien. Enkele gesprekspartners geven aan dat met name Polen maar ook andere Oost-Europeanen cultureel goed matchen met het omgaan met de veiligheidsrisico's in de betreffende

sectoren. De afnemende trend van Polen zal naar verwachting wel doorzetten vanwege de toenemende lonen en het ingezette beleid aldaar om jongeren te behouden voor de Poolse arbeidsmarkt.

Daarnaast wordt er gespeculeerd dat er om aan de (toenemende) vraag te voldoen, geworven zal moeten gaan worden in andere landen, zoals uit de Oekraïne en andere niet-EU-landen. Men geeft daarbij aan dat dat vooralsnog politiek gevoelig ligt in Nederland en ook dat het administratief-technisch lastig is. Een van de geïnterviewde organisaties zou daarom graag een 'vakmigrantenregeling' zien in lijn met de Kennismigrantenregeling.

5.1.5 Concurrerende landen

Met loon en huisvesting concurreren met buurlanden om de arbeidsmigrant

Spontaan hebben een paar geïnterviewde organisaties erop gewezen dat we als Nederland op moeten passen in de komende jaren de concurrentiestrijd om de arbeidsmigrant met ons omringende landen niet te verliezen. In bepaalde sectoren zijn arbeidsmigranten immers van cruciaal belang. Als Duitsland en België aantrekkelijker worden voor arbeidsmigranten dan gaan ze daar naar toe. Het betreft niet alleen de hoogte van de lonen die aantrekkelijk en concurrerend moeten zijn en blijven, maar met name ook de huisvesting zal vanuit kwantitatief en kwalitatief oogpunt op orde moeten zijn. Met name Duitsland wordt als concurrerend land genoemd.

Ook om de arbeidsmigranten die door de Brexit niet meer naar Engeland kunnen, concurreert Nederland op deze aspecten met buurlanden.

5.2 PROGNOSES

Naast de kwalitatieve bevindingen van de groei in het aantal en herkomst van arbeidsmigranten vanuit de interviews, maken we ook een inschatting op basis van kwantitatieve gegevens. We gebruiken hiervoor een prognosemodel waarin rekening wordt gehouden met zowel de vraag naar als het aanbod van arbeidsmigranten. Hierbij wordt onder andere gebruik gemaakt van de push- en pullfactoren die van belang zijn bij het migreren naar Nederland/Zuid-Holland in verband met werk, zie tabel 2.1. Deze tabel liet zien dat de volgende push- en pullfactoren relevant zijn:

De meest voorkomende, empirisch gevonden pushfactoren zijn:

- werkloosheid
- zwakke instituties
- slechte financiële situatie/inkomensniveau
- sociale en economische ongelijkheid.

De meest voorkomende, empirisch gevonden pullfactoren zijn:

- inkomensniveau
- betere levensomstandigheden
- netwerken/diaspora
- werkgelegenheid.

Voor het model is echter van belang dat er ook daadwerkelijk gegevens beschikbaar zijn over deze factoren, inclusief voorspellingen. We hebben geïnventariseerd welke data beschikbaar zijn, en of er prognoses over deze data zijn gemaakt. Tabel 5.1 laat zien welke indicatoren zijn gevonden.

Tabel 5.1: Data over indicatoren

Bron	Indicatoren	Jaren	Landen
IMF	- Werkloosheidspercentage - (Reëel) BBP per inwoner - Bevolkingsgroei	1980-2024	224 verschillende landen (aantal jaren dat beschikbaar is, verschilt per land)
OECD	- (Reëel) BBP - Werkloosheidspercentage - Gemiddeld loon	1990-2060 (BBP) 1960-2021 (% werkloos) 1980-2019	46 verschillende landen
CEDEFOP	- Groei beroepsbevolking - Groei werkgelegenheid - Groei vacatures	2018, 2021, 2026, 2030	EU-landen (27)
Worldbank	- Beroepsbevolking	1990-2019	263 (landen + regio's)
Eurostat	- Werkgelegenheidsgraad	1993-2019	EU-landen (27)
ILO	- Minimumloon	1980-2019	Geen voorspellingen

Beschikbare data: IMF-data, eerdere arbeidsmarktvoorspellingen en dummy werkvergunning

Uit de tabel blijkt dat de data van het IMF het meest geschikt om te gebruiken, omdat deze data voor veel landen beschikbaar zijn in de periode 2006-2024, dus inclusief prognoses. Het betreft de volgende indicatoren: werkloosheidspercentage, Bruto Binnenlands Product (BBP) per inwoner en de bevolkingsgroei. Deze indicatoren relateren we steeds aan Nederland, om zowel iets van de vraag als het aanbod weer te geven. Verder maken we gebruik van de voorspellingen van de vraag en het aanbod op de Zuid-Hollandse arbeidsmarkt uit het rapport Toekomst van Werk (Gelderblom et al, 2019). Omdat we ons vooral richten op laagbetaalde arbeidsmigranten, is vooral de vraag naar en aanbod van praktisch geschoold personeel relevant. In het genoemde rapport is een voorspelling gemaakt van zowel de vraag als het aanbod van laagopgeleiden op de Zuid-Hollandse arbeidsmarkt. Dit nemen we mee in het prognosemodel. Als laatste hebben we ook gekeken naar het jaar waarin personen uit het betreffende land zonder werkvergunning naar Nederland konden komen. Dit is voor Polen bijvoorbeeld 2007 en voor Roemenië 2014. Hieronder geven we dit aan als 'dummy werkvergunning'³³.

Formeel ziet het model er als volgt uit:

$$\#arbeidsmigranten = \text{Tekort/overschot laagopgeleiden in ZH} * \beta_1 + \frac{BBP \text{ per hoofd}_{land i}}{BBP \text{ per hoofd}_{NL}} * \beta_2 + \frac{\%Werkloos_{land i}}{\%Werkloos_{NL}} * \beta_3 + \text{dummyWerkvergunning} * \beta_4 + \varepsilon$$

Land i staat voor het land van herkomst. Door het beperkt aantal waarnemingen (het aantal jaar waarover gegevens beschikbaar zijn), kunnen we maar een beperkt aantal verklarende variabelen opnemen. We hebben verschillende versies van het model uitgeprobeerd, met betrekking tot de combinatie van verklarende variabelen, de functionele vorm (bijvoorbeeld door het nemen van logaritmen) of het samennemen van landen.

³³ De verwachting is dat het effect van het afschaffen van de verplichting voor een werkvergunning het grootste is in het eerste jaar, en in de jaren daarna steeds kleiner wordt. We hebben deze 'afnemende stijging' meegenomen door middel van de volgende formule: $\text{dummyWerkvergunning} = \text{dummyWerkvergunning}_{t-1} + \frac{1}{\text{Aantal jaar sinds afschaffing}}$. Voor alle jaren voor de afschaffing van de werkvergunning geldt dat de variabele gelijk is aan 0. Voor het eerste jaar krijgen we een waarde van $\text{dummyWerkvergunning} = 0 + \frac{1}{1} = 1$. Voor het tweede jaar na afschaffing krijgen we een waarde van $\text{dummyWerkvergunning} = 1 + \frac{1}{2} = 1,5$. Voor het derde jaar krijgen we $\text{dummyWerkvergunning} = 1,5 + \frac{1}{3} = 1,833$, etc. De groei van deze variabele is dus het grootst in het eerste jaar, en de groei wordt steeds kleiner hoe verder we van het jaar van afschaffing afzitten.

Het uiteindelijke model is vastgesteld op basis van diverse schattingen en voorspelkracht

Zoals gezegd hebben we de resultaten van meerdere versies van bovenstaand model bekeken, waarin we vooral gelet hebben op de richting van de coëfficiënten (wordt er een logisch effect gemeten), de significantie van de coëfficiënten, en voorspelkracht van het model.³⁴ Dit laatste hebben we bekeken door ook de jaren waarvan we wel data hebben te voorspellen en te kijken in hoeverre dit overeenkomt met de echte waarden. Allereerst hebben we een scheiding aangebracht voor welke landen we apart voorspellen. We zien dat een groot deel van de arbeidsmigranten uit Polen afkomstig is. Voor dit land hebben we een apart model geschat. Daarnaast zagen we een duidelijk verschil tussen de overige MOE-landen en de GIPS-landen. De laatste jaren zien we een sterke stijging van het aantal arbeidsmigranten vanuit de overige MOE-landen. Deze stijging is veel geringer voor de GIPS-landen. Daarom hebben we ook deze groepen landen los van elkaar geschat.

Model geschat met groeipercentages en fixed effects

Het model kan in verschillende vormen geschat worden. Zo kunnen we kijken naar de absolute aantallen of naar de groeipercentages. Het kan zijn dat de gekozen variabelen met name invloed hebben op de groei van het aantal arbeidsmigranten van het ene jaar op het andere jaar, in plaats van op de hoogte van het aantal arbeidsmigranten in een bepaald jaar. Uiteindelijk bleek het model het meest logisch te interpreteren als we de procentuele verandering van de variabelen gebruikten.³⁵ We bepalen dus de invloed van de procentuele veranderingen van de verklarende variabelen op de procentuele verandering van het aantal arbeidsmigranten in Zuid-Holland.

Voor de overige MOE-landen en de GIPS-landen geldt verder dat we een fixed-effects analyse hebben uitgevoerd. Een fixed-effects analyse houdt in dat we voor elk land in elk jaar steeds de afwijking tot het gemiddelde over alle jaren nemen. Hierdoor is er dus een focus op de tijdseffecten binnen de landen en niet op de verschillen tussen de landen, en is het voordeel dat er meer observaties worden meegenomen dan wanneer we voor elk land afzonderlijk een model schatten. Daarnaast corrigeren we met een fixed-effects voor het eventuele effect van variabelen die niet veranderen over de tijd: het gemiddelde van een variabele die niet verandert over de tijd is namelijk gelijk aan de waarde in elk jaar afzonderlijk. Voor de GIPS-landen geldt dat het werkloosheidspercentage niet is meegenomen in het uiteindelijke model, omdat de coëfficiënt hiervan niet de verwachte richting liet zien (maar ook niet significant was). De resultaten van de uiteindelijke modellen zijn opgenomen in bijlage II.

Prognose: het aantal arbeidsmigranten blijft de komende 5 jaar stijgen, en in 2024 iets meer arbeidsmigranten uit andere MOE-landen dan uit Polen

Figuur 5.1 geeft de voorspellingen van het aantal arbeidsmigranten tot 2024. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen Polen, de overige MOE-landen en de GIPS-landen.

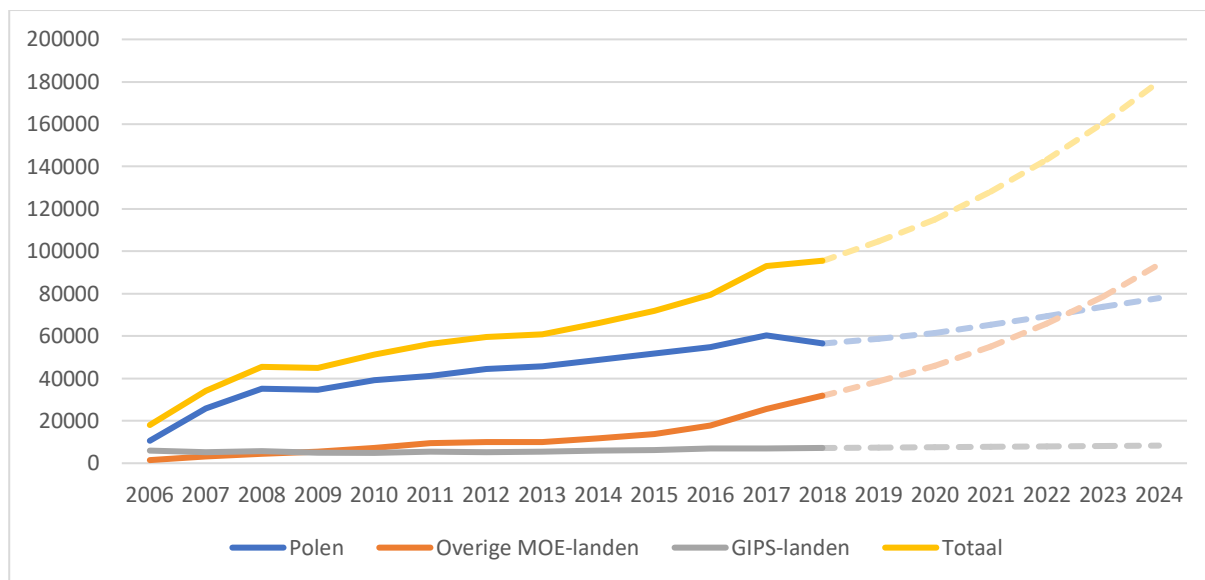
In de grafiek is te zien dat het aantal arbeidsmigranten de komende jaren – naar verwachting – nog fors door zal stijgen. Deze groei is met name sterk in de overige MOE-landen: gemiddeld ongeveer 19% per jaar. De verwachte sterke (exponentiële) stijging van het aantal arbeidsmigranten uit deze landen in de komende jaren wordt vooral gedreven door de constante term. Dit is een weerslag van de recente sterke stijging van arbeidsmigranten uit met name Roemenië en Bulgarije. De korte tijdsperiode waarin substantiële aantallen arbeidsmigranten uit deze landen zijn gekomen, maakt het ook moeilijker om economische effecten te meten, wat de invloed van de constante term vergroot. Verbetering in het BBP in die landen ten opzichte van Nederland heeft slechts een klein remmend effect. De min of meer constante groei van ca. 19% per jaar

³⁴ Het effect van vraag en aanbod van laagopgeleiden in Zuid-Holland bleek in de modellen steeds niet significant en tegen de intuïtie in te gaan. Het is de verwachting dat wanneer het tekort in Zuid-Holland oploopt, er meer arbeidsmigranten naar Nederland gehaald worden om deze tekorten op te vullen. Echter zien we dat de afgelopen jaren zowel de vraag als het aanbod naar laagopgeleiden in Zuid-Holland licht aan het dalen is (SEOR, 2019). Het tekort blijft daardoor redelijk stabiel, terwijl het aantal arbeidsmigranten de afgelopen jaren fors is gestegen.

³⁵ Dit hebben we gedaan door het natuurlijk logaritme van alle variabelen te nemen, en het model in eerste verschillen te schatten.

leidt ertoe dat de prognose van het aantal arbeidsmigranten uit de overige MOE-landen en daarmee ook het totaal aantal arbeidsmigranten zo sterk stijgt.

Figuur 5.1: Voorspelling aantal arbeidsmigranten

Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

Ook het aantal arbeidsmigranten vanuit Polen zal de komende jaren nog blijven groeien, zij het wat minder snel met zo'n 6% per jaar. Vanuit de GIPS-landen is de groei het laagst: ongeveer 2% per jaar. In totaal zal het aantal arbeidsmigranten met ongeveer 10% per jaar toenemen naar een totaal van ongeveer 180.000 arbeidsmigranten in Zuid-Holland in 2024³⁶. Omdat het aantal arbeidsmigranten vanuit de overige MOE-landen harder stijgt dan het aantal arbeidsmigranten vanuit Polen, zal het aandeel vanuit deze landen in 2024 naar verwachting iets hoger komen te liggen dan Polen. Toch blijft de arbeidsmigratie vanuit Polen ook over 5 jaar met iets minder dan 50% een zeer groot deel van de totale arbeidsmigratie beslaan. In bijlage II zijn de afzonderlijke grafieken van de drie aparte groepen (Polen, overige MOE-landen, en GIPS-landen) te vinden, alsmede een tabel met de aantallen.

Kader 5.1: Disclaimer uitkomsten van het onderzoek in relatie tot de coronacrisis

Dit onderzoek is opgestart voor de komst van het coronavirus, en is voor een groot deel tijdens de daardoor ontstane crisis uitgevoerd. Omdat de benodigde cijfers voor de prognoses slechts tot 2018 beschikbaar waren, zijn de effecten van de coronacrisis niet in de cijfers en prognoses terug te zien. Daarnaast is ten tijde van dit onderzoek nog in onvoldoende mate bekend wat de precieze middellangetermijneffecten van deze crisis op de economie zijn, laat staan op de komst van het aantal arbeidsmigranten naar Nederland. Wel is in de interviews gehouden onder de sectororganisaties gevraagd naar de verwachte effecten van de coronacrisis op de komst van arbeidsmigranten naar Nederland. De respondenten gaven aan dat de coronacrisis zeker een korte termijn impact heeft, maar dat de vraag naar arbeidsmigranten de komende jaren stabiel zal blijven of nog zal blijven stijgen. De mogelijkheid bestaat dat wanneer de interviews later in 2020 zouden zijn gehouden, een aantal sectoren pessimistischer over de nabije toekomst waren geweest. Deze onzekerheid rondom het middellangetermijneffect van de coronacrisis blijft bestaan rondom de uitkomsten van onze prognoses. De prognoses geven derhalve een indicatie van de verwachte groei in de vraag naar arbeidsmigranten als er geen coronacrisis geweest zou zijn. Afhankelijk van de daadwerkelijke effecten van de crisis op de middellange termijn houden deze uitkomsten stand.

³⁶ Het betreft hier dus het aantal arbeidsmigranten zoals gedefinieerd in paragraaf 4.1.

Duiding van de uitkomsten

Voor Polen geldt dat met name de dummy van werkvergunning en het BBP per hoofd ten opzichte van dat van Nederland een goede verklaring geven voor de ontwikkeling in het aantal arbeidsmigranten. Vanaf 2007 was het niet meer nodig voor Poolse werknemers om een werkvergunning te hebben om in Nederland te kunnen werken. Dit zien we duidelijk terug in de cijfers: in 2007 is er een groei van bijna 150% van het aantal Poolse arbeidsmigranten ten opzichte van 2006.

In het rapport van ABN AMRO naar de ontwikkeling in arbeidsmigratie (zie hoofdstuk 3) stelt men dat de dalende werkloosheid en hogere economische groei in onder andere Polen op termijn zal leiden tot een afname van het aantal arbeidsmigranten dat naar Nederland zal komen. Echter zien we zowel de werkloosheid als het BBP al sinds 2006 bewegen richting de waardes in Nederland. Deze ontwikkelingen vertragen de groei van het aantal arbeidsmigranten, maar de trendmatige ontwikkelingen (bijvoorbeeld door padafhankelijkheid), hebben in de afgelopen jaren, met uitzondering van 2018, voor een groei in het aantal Poolse arbeidsmigranten in Zuid-Holland gezorgd. We verwachten daarom dat op korte termijn de trend van de groei in het aantal arbeidsmigranten uit Polen aan zal houden. Ondanks deze groei in het aantal, verwachten we wel een daling van het aandeel Poolse arbeidsmigranten in het totaal. Deze uitkomsten zijn in overeenstemming met de bevindingen uit de interviews, waarin men niet verwacht dat er in de komende tijd minder Polen naar Nederland zullen komen, maar dat er wel een grotere groei is vanuit andere MOE-landen.

Voor de overige MOE-landen geldt dat de autonome trend (weergegeven door de constante term) en de dummy voor werkvergunning een groot effect hebben op het aantal arbeidsmigranten in Zuid-Holland. Deze dummy van werkvergunning verschilt bij de overige MOE-landen per land, waarbij personen uit de meeste landen sinds 2007 zonder werkvergunning in Nederland kunnen werken, en voor een aantal landen sinds 2014 (Roemenië, Bulgarije) of 2018 (Kroatië). In de data is er in deze jaren een hele duidelijk piek in de instroom te zien. Ook voor de overige MOE-landen geldt dat de verbeterde economische situatie niet heeft geleid tot een afname aan arbeidsmigranten. We zien met name in de afgelopen vijf jaar een forse groei van de instroom uit deze overige MOE-landen en verwachten dat dit in eenzelfde tempo ook de komende vijf jaar door zal zetten.

Voor de arbeidsmigranten vanuit GIPS-landen waren geen van de variabelen in onze dataset significant. Het aantal arbeidsmigranten uit deze landen is ook wat volatieler dan vanuit de andere landen, zonder duidelijke trend. Ook waren geen van de economische variabelen significant, waarbij alleen het BBP ten opzichte van Nederland de juiste richting op ging. Waarschijnlijk hebben de uitkomsten voor deze landen deels te maken met het korte tijdsframe (vanaf 2006) waar we naar kijken. Omdat deze landen relatief vroeg lid van de EU werden, zijn er waarschijnlijk al voor 2006 veel arbeidsmigranten vanuit deze landen naar Nederland gekomen. Ook uit de interviews bleek er relatief weinig zicht op deze groep arbeidsmigranten te zijn.

Over het algemeen geldt dat de voorspellingen met onzekerheid omgeven zijn. Dit komt onder andere omdat we maar een relatief korte tijdsperiode kunnen bekijken (2006-2018) en dus weinig datapunten hebben om de modellen mee te schatten. Dit geldt zeker ook voor de GIPS-landen waarbij de schattingen uiteindelijk gebaseerd zijn op niet-significante relaties. Wat we echter wel zien is dat de voorspellingen redelijk in lijn zijn met de bevindingen die we uit de interviews met de sectorvertegenwoordigers hebben gehaald. Daarin wordt onder andere gesteld dat er een grote vraag naar arbeidsmigranten zal blijven bestaan, veroorzaakt door de vergrijzing in Nederland, de voorziene groei in sommige sectoren, en de vraag naar specifieke beroepen waar in Nederland niet veel mensen meer voor worden opgeleid en/of die Nederlanders niet of nauwelijks willen doen. Ondanks dat de voorspellingen dus met onzekerheid omgeven zijn, bevestigen ze het beeld dat er de komende jaren nog een forse groei zal zijn van het aantal arbeidsmigranten dat naar Zuid-Holland komt, met name in het geval dat de economie na de coronacrisis voldoende snel weer aantrekt (zie ook kader 5.1). Deze ontwikkeling blijft een grote inzet van alle betrokken partijen vragen om kwantitatief en kwalitatief voldoende en goede huisvesting voor de arbeidsmigranten te verzorgen.

6 SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Doel: inzicht krijgen in toekomstige omvang en samenstelling van arbeidsmigranten in Zuid-Holland

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de provincie Zuid-Holland en focust zich op het aantal en de samenstelling van arbeidsmigranten in de provincie Zuid-Holland in de komende vijf jaar. Dit omdat de provincie Zuid-Holland graag inzicht ontvangt in de omvang en de kenmerken van de groep arbeidsmigranten die tijdelijke huisvesting behoeven. De provincie stelde hierbij de volgende hoofdvraag:

Hoeveel arbeidsmigranten, die tijdelijk in Zuid-Holland wonen en werken, kunnen de komende vijf jaar globaal worden verwacht en wat zijn hun sociale kenmerken in verband met huisvesting?

Daaraan gelinkt zijn de volgende twee onderzoeksvragen gesteld:

1. Door welke ontwikkelingen in Zuid-Holland en in landen van herkomst wordt de tijdelijke vestiging van arbeidsmigranten in Zuid-Holland beïnvloed, en op welke wijze?
2. Hoeveel arbeidsmigranten zullen naar verwachting de komende vijf jaar in Zuid-Holland tijdelijk komen wonen en werken, en wat zijn hun sociale kenmerken in verband met huisvesting?

Zowel kwantitatieve als kwalitatieve aanpak

Het onderzoek bestond uit een kwantitatieve en kwalitatieve component die elkaar aanvullen. Op basis van literatuuronderzoek is nagegaan welke push- en pullfactoren een rol spelen bij arbeidsmigratie. Daarnaast is deskresearch verricht naar de bestaande inzichten op het gebied van arbeidsmigranten in Nederland en Zuid-Holland. In het onderzoek zijn kwantitatieve prognoses gedaan voor het aantal arbeidsmigranten en de verdeling over de landen van herkomst. Hierbij is gebruikgemaakt van registratiegegevens beschikbaar via de CBS-microdata en macro-economische gegevens via onder andere het IMF. Met deze gegevens konden we in eerste instantie een overzicht geven van de ontwikkeling in het aantal en samenstelling van de groep arbeidsmigranten in de jaren 2006-2018. Vervolgens hebben we met behulp van een lineaire regressie een voorspelling gemaakt van het aantal arbeidsmigranten en hun herkomstland in de jaren 2019-2024. Om meer inzicht te krijgen in het belang en de kenmerken van de arbeidsmigranten, en hoe deze zich in de toekomst zullen ontwikkelen, zijn negen interviews uitgevoerd met brancheorganisatie van sectoren waarin relatief veel arbeidsmigranten actief zijn.

Beantwoording onderzoeksvraag 1: inkomensniveau en werkgelegenheid belangrijke factoren

Op basis van met name de bevindingen uit de literatuur hebben we een goed beeld verkregen van de ontwikkelingen die de komst van arbeidsmigranten naar Zuid-Holland beïnvloeden (**onderzoeksvraag 1**). Vanuit de literatuur hebben we een aantal zogenaamde push- en pullfactoren geïdentificeerd die in het algemeen oorzaak zijn van de komst van arbeidsmigranten naar een bepaald gebied. De meest voorkomende, empirisch gevonden pushfactoren in de besproken studies zijn:

- werkloosheid
- zwakke instituties
- slechte financiële situatie/inkomensniveau
- sociale en economische ongelijkheid.

De meest voorkomende, empirisch gevonden pullfactoren zijn:

- inkomensniveau
- betere levensomstandigheden
- netwerken/diaspora
- werkgelegenheid.

Ook in de interviews kwamen met name het inkomensniveau en de werkgelegenheid naar voren bij de vraag wat de komst van arbeidsmigranten het meest beïnvloedt. Hierbij werd benoemd dat in eerdere jaren in Polen, en nu vooral in Bulgarije en Roemenië, het loonverschil tussen deze landen en Nederland zeer groot is, waardoor het voor personen uit die landen aantrekkelijk is om tijdelijk in Nederland te komen werken. In de interviews werden verder nog de betere arbeidsvoorwaarden en padafhankelijkheid³⁷ aangestipt.

Beantwoording onderzoeksvraag 2: forse stijging van arbeidsmigranten, met name uit overige MOE-landen

Op basis van met name de kwantitatieve analyse, gestaafd door de interviews, hebben we een prognose gemaakt van het aantal arbeidsmigranten dat in de komende vijf jaar naar verwachting naar Zuid-Holland zal komen (**onderzoeksvraag 2**). Op basis van deze analyse is de verwachting dat het aantal arbeidsmigranten in Zuid-Holland met zo'n 10% per jaar zal stijgen van ruim 95.000 in 2018 tot ongeveer 180.000 arbeidsmigranten in 2024. Hierbij dient te worden opgemerkt dat deze prognose net als elke modelprognose met enige onzekerheid omgeven is, onder andere door de korte tijdreeks die we tot onze beschikking hadden, en de zeer lastig te voorspellen trendbreuken zoals de coronacrisis (zie kader 6.1). Echter ook uit de interviews kwam de verwachting naar voren dat de vraag naar arbeidsmigranten de komende jaren alleen maar groter zal worden. Dit wordt onder andere veroorzaakt door de vergrijzing in Nederland, de voorziene groei in sommige sectoren, en de vraag naar specifieke beroepen waar in Nederland niet veel mensen meer voor worden opgeleid en/of die Nederlanders niet of nauwelijks willen doen.

Uit de analyses komt verder naar voren dat er relatief steeds meer mensen vanuit de overige MOE-landen zoals Roemenië, Bulgarije en Hongarije naar Zuid-Holland komen en relatief steeds minder mensen vanuit Polen. De voorspelling is dat er in 2024 iets meer arbeidsmigranten afkomstig zullen zijn uit andere MOE-landen dan uit Polen. Het aandeel van personen uit GIPS-landen is een stuk kleiner en blijft de komende jaren relatief stabiel.

In 2018 waren de meeste arbeidsmigranten werkzaam via uitzendbureaus (20%), of rechtstreeks in de industrie (27%) of de landbouw (19%). Over het algemeen is de arbeidsmigrant die naar Nederland komt jong en alleenstaand. Daarnaast zien we ook een relatief grote groep die met een partner ingeschreven staat. In de interviews kwam daarbij naar voren dat arbeidsmigranten vaak na hun studie tijdelijk een baan zoeken waarbij ze in een korte periode relatief veel kunnen verdienen, om daarna terug te keren naar het land van herkomst. De beslissing om zich hier te vestigen komt pas op latere leeftijd. Dit is ook te zien aan de iets hogere gemiddelde leeftijd van ingezetene arbeidsmigranten. De sociale kenmerken van de groep arbeidsmigranten (m.u.v. herkomstland) lijken op basis van het verleden en de bevindingen uit de interviews niet sterk te gaan veranderen in de komende jaren.

Wat betreft huisvesting kwam uit de interviews naar voren dat er nu reeds een groot tekort is aan tijdelijke huisvesting voor arbeidsmigranten, en dat dit tekort de komende jaren alleen maar groter zal worden. Dit blijft dus een grote inzet van alle betrokken partijen vragen om kwantitatief en kwalitatief voldoende en goede huisvesting voor deze arbeidsmigranten te realiseren.

Kader 6.1: Disclaimer uitkomsten van het onderzoek in relatie tot de coronacrisis

Dit onderzoek is opgestart voor de komst van het coronavirus, en is voor een groot deel tijdens de daardoor ontstane crisis uitgevoerd. Omdat de benodigde cijfers voor de prognoses slechts tot 2018 beschikbaar waren, zijn de effecten van de coronacrisis niet in de cijfers en prognoses terug te zien. Daarnaast is ten tijde van dit onderzoek nog in onvoldoende mate bekend wat de precieze middellangetermijneffecten van deze crisis op de economie zijn, laat staan op de komst van het aantal arbeidsmigranten naar Nederland. Wel is in de interviews gehouden onder de sectororganisaties gevraagd naar de verwachte effecten van de coronacrisis op de komst van arbeidsmigranten naar Nederland. De respondenten gaven aan dat de coronacrisis zeker een korte termijn impact heeft, maar dat de vraag naar arbeidsmigranten de komende jaren stabiel zal blijven of nog zal blijven stijgen. De mogelijkheid bestaat dat wanneer de interviews later in 2020 zouden zijn gehouden, een aantal sectoren pessimistischer over de nabije

³⁷ Als bedrijven gewend zijn aan de inzet van arbeidsmigranten uit een bepaald herkomstland dan is de kans groot dat zij voortaan vaker arbeidsmigranten uit dit land inzetten.

toekomst waren geweest. Deze onzekerheid rondom het middellangetermijneffect van de coronacrisis blijft bestaan rondom de uitkomsten van onze prognoses. De prognoses geven derhalve een indicatie van de verwachte groei in de vraag naar arbeidsmigranten als er geen coronacrisis geweest zou zijn. Afhankelijk van de daadwerkelijke effecten van de crisis op de middellange termijn houden deze uitkomsten stand.

Overige conclusies

Naast de antwoorden op de onderzoeksvragen zijn er uit dit onderzoek nog een aantal belangrijke inzichten gekomen:

- De registratie van arbeidsmigranten laat te wensen over. Over een groot deel van de groep arbeidsmigranten die hier werkt zijn maar een beperkt aantal gegevens bekend. Daarnaast zijn er nog groepen waarvoor überhaupt geen gegevens bekend zijn. Voor een uitgebreidere beschrijving van deze tekortkomingen verwijzen we naar het rapport van PBLQ³⁸.
- De definitie van *tijdelijke* arbeidsmigranten die de provincie Zuid-Holland tot nu toe hanteerde waren arbeidsmigranten die maximaal drie jaar in Nederland verblijven. Voor ingezeten arbeidsmigranten is uit onze analyse echter gebleken dat er een behoorlijk grote groep afvalt als we deze grens van drie jaar hanteren. Daarnaast kwam uit de interviews naar voren dat er een grote groep arbeidsmigranten is die voor langere tijd bij dezelfde werkgever werkt, en die jaren achter elkaar terug blijft komen naar Nederland. Uit dit onderzoek is gebleken dat de grens van acht jaar het meest passend is als het gaat om tijdelijke arbeidsmigranten waar huisvesting voor gevonden moet worden.

---

³⁸ PBLQ (2020), EU-arbeidsmigranten in de provincie Zuid-Holland.

BIJLAGE I: GEÏNTERVIEWDE ORGANISATIES

---

1. VHA: Vereniging Huisvesters Arbeidsmigranten
2. ABU: Algemene Bond Uitzendondernemingen
3. NBBU: Nederlandse Bond van Bemiddelings- en Uitzendondernemingen
4. Glastuinbouw Nederland
5. FNLI: Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie
6. TLN: Transport en Logistiek Nederland
7. OSB: Ondernemersorganisatie Schoonmaak- en Bedrijfsdiensten
8. Bouwend Nederland
9. Deltalinqs: Vereniging van Rotterdamse cargadoors en havenbedrijf Rotterdam

BIJLAGE II: MODELUITKOMSTEN

In tabel II.1 zijn de uitkomsten van het geschatte model voor Polen terug te vinden. Omdat we het model in eerste verschillen schatten, houden we 12 observaties over: van 2007 tot en met 2018. De hoge significantie en R-kwadraat wijzen erop dat de onafhankelijke variabelen in het model de afhankelijke variabele goed lijken te verklaren.

Tabel II.1: Modeluitkomsten Polen

Variabelen	Coëfficiënten
<i>Afhankelijke variabele: Eerste verschil log aantal arbeidsmigranten</i>	
Eerste verschil log	0.235
Werkloosheidspercentage t.o.v. NL	(0.21)
Eerste verschil log BBP per hoofd t.o.v. NL	-5.883*** (0.73)
Dummy werkvergunning	0.990*** (0.08)
Constante	0.0714* (0.04)
Observaties	12
R-kwadraat	0.960

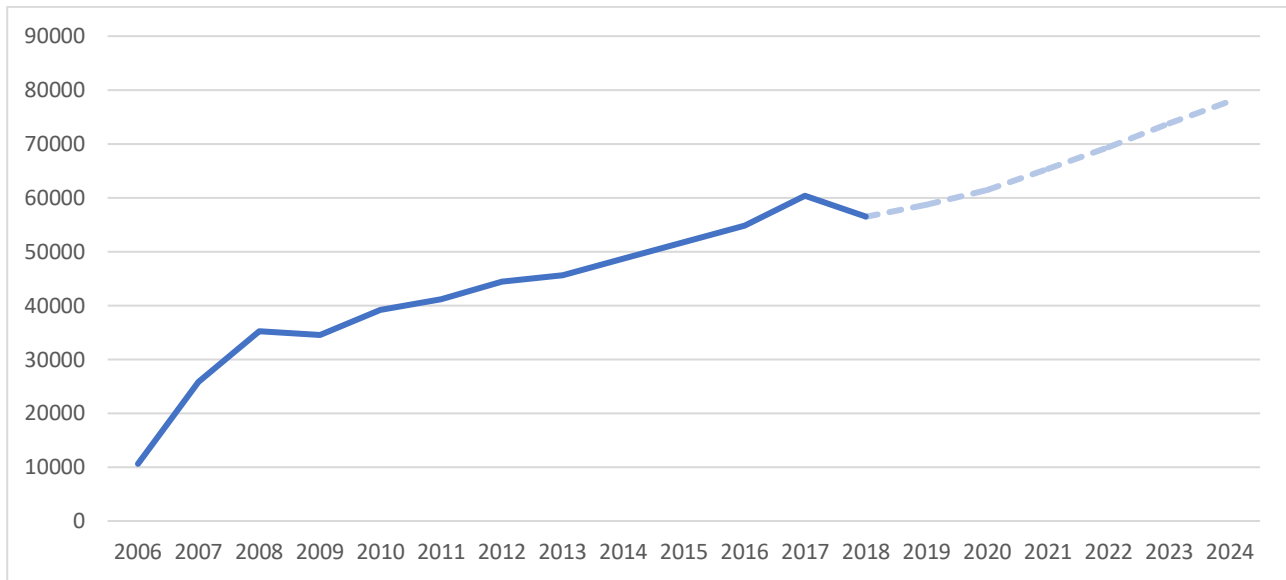
Robuuste standaardfouten tussen haakjes.

* significant op 10%-niveau, ** significant op 5%-niveau,

*** significant op 1%-niveau

Op basis van bovenstaande relaties tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabelen, is een voorspelling gemaakt van het aantal arbeidsmigranten van 2019 tot en met 2024 (het laatste jaar waarover data van de onafhankelijke variabelen beschikbaar is). Dit resulteert in een voorspelling weergegeven in figuur II.1.

Figuur II.1: Voorspelling aantal arbeidsmigranten vanuit Polen

Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

Tabel II.2 geeft de resultaten voor het model voor de overige MOE-landen (excl. Polen). Het gaat hier om een fixed-effects model met 10 groepen (landen).

Tabel II.2: Modeluitkomsten overige MOE-landen

Variabelen	Coëfficiënten
<i>Afhankelijke variabele: Eerste verschil log aantal arbeidsmigranten</i>	
Eerste verschil log	0.282
Werkloosheidspercentage t.o.v. NL	(0.19)
Eerste verschil log BBP per hoofd t.o.v. NL	-2.285 (1.98)
Dummy werkvergunning	0.739*** (0.15)
Constante	0.198*** (0.03)
Observaties	116
Aantal landen	10
R-kwadraat	0.322

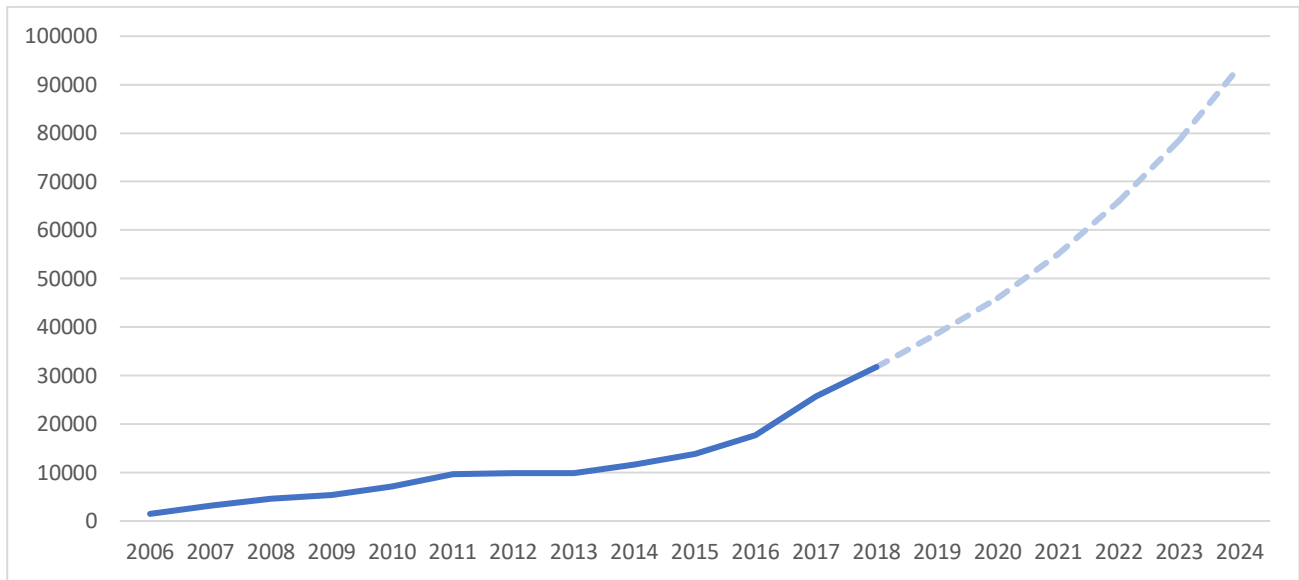
Robuuste standaardfouten tussen haakjes.

* significant op 10%-niveau, ** significant op 5%-niveau,

*** significant op 1%-niveau

Bovenstaande tabel laat zien dat met name de dummy werkvergunning en de trend (weergegeven door de constante term) een effect hebben op het aantal arbeidsmigranten uit de overige MOE-landen. De R-kwadraat is voor deze groep landen een stuk kleiner dan voor het model van Polen, wat er op lijkt te wijzen dat er meer variatie in de aantallen arbeidsmigranten is dan door het model kan worden verklaard. Bovenstaande resultaten leveren voorspellingen op, weergegeven in figuur II.2.

Figuur II.2: Voorspelling aantal arbeidsmigranten uit overige MOE-landen

Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

Als laatste laat tabel II.3 de uitkomsten voor de GIPS-landen zien. Hier nemen we alleen het BBP per hoofd ten opzichte van Nederland mee als onafhankelijke variabele, omdat de andere variabelen leiden tot coëfficiënten die niet goed te interpreteren zijn. Het BBP en ook de constante term zijn echter niet significant voor de GIPS-landen. Ook hier betreft het een fixed-effects regressie.

Tabel II.3: Modeluitkomsten GIPS-landen

Variabelen	Coëfficiënten
<i>Afhankelijke variabele: Eerste verschil log aantal arbeidsmigranten</i>	
Eerste verschil log BBP per hoofd t.o.v. NL	-0.615 (0.87)
Constante	0.022 (0.01)
Observaties	48
Aantal landen	4
R-kwadraat	0.009

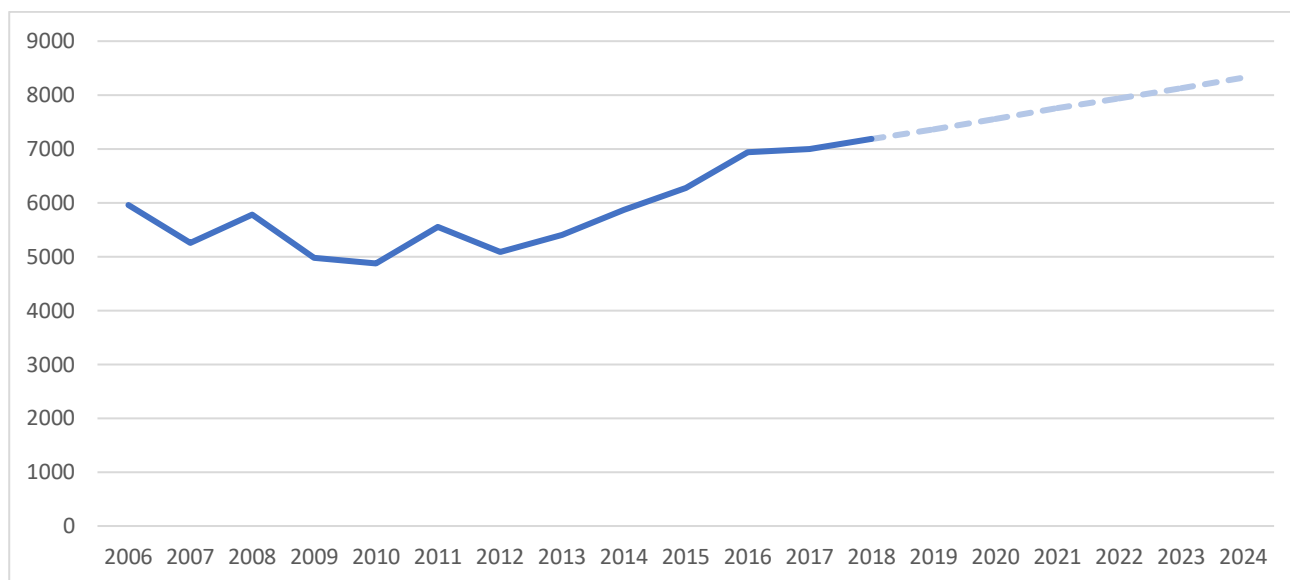
Robuuste standaardfouten tussen haakjes.

* significant op 10%-niveau, ** significant op 5%-niveau,

*** significant op 1%-niveau

Ook deze R-kwadraat geeft iets weer van de relatief lage kracht van dit model. Dit heeft onder andere te maken met de grotere variatie in het aantal arbeidsmigranten vanuit deze landen, waardoor er geen duidelijke trend waar te nemen is. Bovenstaand model leidt tot de voorspellingen weergegeven in figuur II.3.

Figuur II.3: Voorspelling aantal arbeidsmigranten uit GIPS-landen

Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

Tabel II.4: Aantal arbeidsmigranten (2006-2018) inclusief voorspellingen (2019-2024)

	Polen	Overige MOE-landen	GIPS-landen	Totaal
2006	10610	1472	5956	18038
2007	25778	3211	5259	34248
2008	35226	4551	5782	45559
2009	34562	5344	4980	44886
2010	39204	7113	4874	51191
2011	41137	9607	5551	56295
2012	44480	9917	5084	59481
2013	45631	9885	5403	60919
2014	48701	11652	5873	66226
2015	51807	13850	6271	71928
2016	54866	17679	6938	79483
2017	60377	25721	7002	93100
2018	56475	31782	7184	95441
2019	58714	38645	7362	104720
2020	61441	45963	7556	114960
2021	65355	55053	7758	128166
2022	69391	65931	7938	143260
2023	73802	78549	8126	160478
2024	77916	93786	8322	180024

Bron: Microdata CBS, bewerkingen SEOR

LITERATUURLIJST

LITERATUURLIJST

Hoofdstuk 1

Heyma, Arjan, Paul Bisschop & Cindy Biesenbeek (2018), De economische waarde van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa voor Nederland, SEO, Amsterdam.

PBLQ (2020), EU-arbeidsmigranten in de provincie Zuid-Holland.

Hoofdstuk 2

Atoyan, M. R., Christiansen, L. E., Dizioli, A., Ebeke, M. C., Ilahi, M. N., Ilyina, M. A., ... & Raeli, M. F. (2016). *Emigration and its economic impact on Eastern Europe*. International Monetary Fund.

Bijak, J. (2016). *Migration forecasting: Beyond the limits of uncertainty*. Global Migration Data Analysis Centre (GMDAC).

Burrell, K. (2010). *Staying, returning, working and living: Key themes in current academic research undertaken in the UK on migration movements from Eastern Europe*. *Social Identities*, 16(3), 297-308.

Cooray, A., & Schneider, F. (2016). *Does corruption promote emigration? An empirical examination*. *Journal of Population Economics*, 29(1), 293-310.

Datta, P. (2004). *Push-pull factors of undocumented migration from Bangladesh to West Bengal: A perception study*. *The Qualitative Report*, 9(2), 335-358.

De Haas, H. (2011). *The determinants of international migration*. The Determinants of International Migration project, the International Migration Institute (IMI).

Engbersen, G., Leerkes, A., Grabowska-Lusinska, I., Snel, E., & Burgers, J. (2013). *On the differential attachments of migrants from Central and Eastern Europe: A typology of labour migration*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(6), 959-981.

Kancs, D. A. (2011). *The economic geography of labour migration: Competition, competitiveness and development*. *Applied Geography*, 31(1), 191-200.

Karemera, D., Oguledo, V. I., & Davis, B. (2000). *A gravity model analysis of international migration to North America*. *Applied Economics*, 32(13), 1745-1755.

Khoo, S. E., Voigt-Graf, C., McDonald, P., & Hugo, G. (2007). *Temporary Skilled Migration to Australia: Employers' Perspectives*. *International Migration*, 45(4), 175-201.

Kupiszewski, M. (2002). *How trustworthy are forecasts of international migration between Poland and the European Union?*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28(4), 627-645.:

Kushnirovich, N. (2010). *Migrant Workers: Motives for Migration, Contingency of Choice and Willingness to Remain in the Host Country*. *International Journal of Diversity in Organisations, Communities & Nations*, 10(3).

Mayda, A. M. (2010). *International migration: A panel data analysis of the determinants of bilateral flows*. *Journal of Population Economics*, 23(4), 1249-1274.

Napierała, J., & Trevena, P. (2010). *Patterns and determinants of sub-regional migration: A case study of Polish construction workers in Norway*. *A continent moving West*, 51-71.:

Nica, E. (2015). *Labor Market Determinants of Migration Flows in Europe*. *Sustainability*, 7(1), 634-647.

OECD. (2009). *The Future of International Migration to OECD Countries*. Geraadpleegd van <https://www.oecd.org/publications/the-future-of-international-migration-to-oecd-countries-9789264064126-en.htm>.

O'Reilly, K. (2013). *International migration and social theory*. The encyclopedia of global human migration.

Sander, N., Abel, G. J., & Riosmena, F. (2013). *The future of international migration: Developing expert-based assumptions for global population projections* (No. 7/2013). Vienna Institute of Demography Working Papers.

Stan, S., & Erne, R. (2014). *Explaining Romanian labor migration: from development gaps to development trajectories*. *Labor History*, 55(1), 21-46.

Syafitri, W. (2013). *Determinants of labour migration decisions: The case of East Java, Indonesia*. *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 49(3), 385-386.

World Bank. (2006). *Determinants of migration*. Geraadpleegd van http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/257896-1167856389505/Migration_Chapter3.pdf.

Zaiceva, A., & Zimmermann, K. F. (2008). *Scale, diversity, and determinants of labour migration in Europe*. *Oxford Review of Economic Policy*, 24(3), 427-451.

Hoofdstuk 3

ABF Research (2019), *Primos 2019. Prognose van bevolking, huishoudens en woningbehoefte 2018-2050*, Delft.

ABN AMRO (2019), *Focus op arbeidsmigratie. Verschuiving buitengrenzen van EU?*

ABN AMRO Sector Advisory (2020a), *Invloed coronacrisis op Nederlandse economie*.

ABN AMRO Sector Advisory (2020b), *Corona en de oorlog om de arbeidsmigrant*.

ABN AMRO Sector Advisory (2020c), *De Nederlandse economie na de lockdown*.

ABU en NBBU (2018), *Arbeidsmigranten bemiddeld door ABU- en NBBU-leden: een overzicht*.

Berkhout, Ernest, Paul Bisschop & Maikel Volkerink (2014), *Grensoverschrijdend aanbod van personeel. Verschuivingen in nationaliteit en contractvormen op de Nederlandse arbeidsmarkt 2001-2011*, SEO, Amsterdam.

CBS (2019), *Bijna 180 duizend banen vervuld door Polen*.

Cobouw (2020), *Coronavirus: De klad komt in nieuwe opdrachten. Poolse bouwvakkers keren massaal huiswaarts*.

CPB (2020a), *Scenario's coronacrisis*.

CPB (2020b), *De gevolgen van de coronacrisis voor Nederlandse bedrijven en banken*.

ING (2020), *Coronavirus en de effecten op sectoren*.

Rabo Research (2020a), *Sectorprognoses: productiedalingen in veel sectoren door coronavirus*.

Rabo Research (2020b), *Sectorprognoses: na diepe val lijkt de bodem voor veel sectoren bereikt*.

Timmermans, N.G.L., B. van der Linden & W.H.J. Verhoeven (2012), *Arbeidsmigratie in het Stadsgewest Haaglanden. Huisvesting tijdelijke arbeidsmigranten*, Panteia, Zoetermeer.

Tympan Instituut (2017), *Huisvesting arbeidsmigranten Zuid-Holland*.

Hoofdstuk 4

ABU en NBBU (2018), *Arbeidsmigranten bemiddeld door ABU- en NBBU-leden: een overzicht*.

VHA (2020), *Actieplan VHA voor meer en betere huisvesting van arbeidsmigranten*.

Hoofdstuk 5

ABN AMRO (2019), Focus op arbeidsmigratie. Verschuiving buitengrenzen van EU?

Hoofdstuk 6

PBLQ (2020), EU-arbeidsmigranten in de provincie Zuid-Holland.

Dit rapport doet verslag van onderzoek dat is uitgevoerd in opdracht van de provincie Zuid-Holland

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij SEOR BV. Het gebruik van het materiaal in dit rapport is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldiging en/of openbaarmaking in welke vorm dan ook is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van SEOR BV.

Het onderzoek is uitgevoerd door SEOR BV.

Dit rapport is een uitgave van SEOR BV - Marconistraat 16, 3029 AK Rotterdam

In opdracht van de provincie Zuid-Holland

www.seor.nl